

Hakkari İlahiyat Dergisi | Hakkari Journal of Theology

e-ISSN: 2979-9988

6 (Haziran/June 2025), 41-71.

İslâm'da Ticaretin Ahlâkî Boyutu

The Moral Dimension of Trade in Islam

ŞEYHMUS BALCI

Doktora Öğrencisi, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam

Bilimleri Ana Bilim Dalı

PhD Student, Sütçü İmam University, Faculty of Theology Department of Basic

Islamic Sciences

Kahramanmaraş, Türkiye

balcisehmus@hotmail.com

ORCID:0000-0001-5798-2859

Atıf/Citation: Balcı, Şeyhmus. "İslâm'da Ticaretin Ahlâkî Boyutu", *Hakkari İlahiyat Dergisi* 6 (Haziran 2025), 41-71. <https://doi.org/10.69801/haid.1663620>

Makale Bilgisi

Makale Türü | Article Types:

Geliş Tarihi | Received:

Kabul Tarihi | Accepted:

Yayın Tarihi | Published:

Yayıncı | Published by:

Araştırma Makalesi | Research Article

23. 03. 2025

13. 06. 2025

30. 06. 2025

Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi / Hakkari University
Faculty of Theology

İntihal | Plagiarism

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Telif Hakkı | Copyright

(CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. / Licensed under the (CC BY-NC 4.0) International License.

Çıkar Çatışması | Conflicts of Interest

Yazar(lar) tarafından beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Şeyhmus Balcı)

Değerlendirme | Peer-Review

İki Dış Hakem - Çift Taraflı Körleme
Double anonymized - Two External

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/haid>

E-posta: ilahiyyatdergi@hakkari.edu.tr

İslâm'da Ticaretin Ahlâkî Boyutu

Özet

İslâm hukukunun klasik döneminde, ticaret ahlâkı ve muâmelat kapsamında meselelere ilişkin olarak geniş bir şekilde ele alınmıştır. Âlimler alışveriş, ortaklık ve kiralama gibi ticarî sözleşmelerin yanı sıra hile, tekelcilik ve faiz gibi ahlâk dışı uygulamaları da detaylı bir şekilde incelemişlerdir. Bu incelemeler, İslâm ticaret ahlâkının sadece soyut bir ideal olmadığını, aynı zamanda somut hukukî normlara dayandığını da göstermektedir. İslâm, ticareti sadece maddî bir kazanç aracı olarak değil aynı zamanda ahlâkî bir sorumluluk alanı olarak da ele alır. Bu bağlamda helal kazanç, dürüstlük, güvenilirlik ve adalet gibi değerler, İslâm ticaret ahlâkının temelini oluşturur. Kur'ân-ı Kerim ve hadisler, ticaretin temel ilkelerini belirleyerek Müslümanlara rehberlik eder. Bu ilkeler, ekonomik faaliyetlerin ahlâkî boyutunu vurgulayarak, toplumsal refahın artmasına, sosyal adaletin tesis edilmesine ve ekonomik istikrarın sağlanmasına katkıda bulunur. İslâm fıkhnın sistemleştiği dönemde âlimler, ekonomik faaliyetlerin ahlâkî boyutuna büyük önem vermişlerdir. Bazı fakihler, helal kazanç ve tüketim ile zühd, takva ve verâ' gibi erdemler arasındaki ilişkiyi vurgulamışlardır. İslâm ticaret ahlâkı, sadece bireysel kazancı değil aynı zamanda toplumsal faydayı da gözetir. Bu yaklaşım, israfın önlenmesine ve kaynakların daha verimli kullanılmasına yardımcı olur. Ayrıca, ticarete ahlâkî prensiplere uymak, toplumda güven ve istikrarın tesis edilmesine katkıda bulunur. İslâm ticaret ahlâkının temel esasları çağdaş ticarî faaliyetlerde de etik ve âdil uygulamalar için bir kılavuz niteliği taşımaktadır. Nitekim küreselleşen dünyada etik değerlerin önemi giderek artmaktadır. Bu ilkeler, sürdürülebilir bir ekonomik düzenin oluşturulmasına ve toplumsal refahın arttırılmasına katkıda bulunabilir. Bu çalışmada, İslâm hukukunun temel kaynakları olan Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet'in ilgili âyet ve hadisleri tahlil edilerek ticaretin ahlâkî ilkelerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Analitik ve betimleyici bir yöntem benimsenerek, İslâmî perspektifte ticaret ahlâkının temel esasları ve bunların pratik uygulamaları incelenmektedir. İslâm'ın ticarî hayata getirdiği ahlâkî standartları anlamak, bu standartların önemini vurgulamak ve günümüz dünyasındaki ticarî faaliyetlere bu ilkelerin nasıl uygulanabileceğine dair bir çerçeve sunmaktır. Bu çalışma, Müslüman toplumlarda etik değerlere uygun bir ticaret anlayışının geliştirilmesine katkıda bulunması, ticarî hayatta karşılaşılan ahlâkî ikilemlere rehberlik etmesi ve İslâm hukukunun ekonomik hayata dair prensiplerinin daha iyi anlaşılmasını sağlaması açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Ahlâk, Adalet, Ticaret, Helal Kazanç, Dürüstlük.

The Moral Dimension of Trade in Islam

Abstract

In the classical period of Islamic law, commercial ethics and matters related to mu'âmalât (transactions) were addressed comprehensively. Scholars thoroughly analyzed not only contracts such as sales, partnerships, and leasing, but also morally questionable practices like fraud, monopolization, and interest (ribâ). These analyses demonstrate that Islamic commercial ethics is not merely an abstract ideal but is rooted in concrete legal norms. Islam views trade not solely as a means of material gain, but as a moral responsibility. In this regard, principles such as lawful earning (ḥalâl), honesty, trustworthiness, and justice form the foundation of Islamic commercial ethics. The Qur'an and Hadith provide clear guidance by establishing core principles that regulate economic conduct, contributing to social justice, public welfare, and economic stability. During the period when Islamic jurisprudence was systematized, jurists placed significant emphasis on the moral dimension of economic activity. Some jurists underscored the link between lawful earnings and virtues such as asceticism (zuhd), piety (taqwâ), and scrupulousness (warâ'). Islamic commercial ethics prioritizes not only individual profit but also collective benefit, promoting responsible resource use and discouraging wastefulness. Moreover, adherence to ethical norms in trade fosters social trust and stability. The foundational principles of Islamic commercial ethics serve today as a guide for fair and ethical practices in global economic systems. In an increasingly

globalized world, the need for values-based commerce is more apparent than ever. This study aims to identify the ethical principles of trade based on the Qur'an and Sunnah, employing analytical and descriptive methods. It examines both the normative foundations and practical applications of Islamic commercial ethics. By emphasizing the moral standards Islam introduces to economic life, the study seeks to provide a framework for applying these principles in contemporary commerce. Ultimately, this research aspires to contribute to the development of an ethics-oriented commercial mindset in Muslim societies, offer guidance in addressing ethical dilemmas in trade, and enhance understanding of Islamic legal perspectives on economic life.

Keywords: Islamic Law, Morality, Justice, Trade, Halal Earnings, Honesty.

Giriş

İslâm, sadece ibadetleri değil hayatın her alanını kuşatan bir din olarak ticarete büyük önem verir. Kur'an-ı Kerim'de birçok ayet ticaretten bahseder; Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bizzat ticaretle meşgul olmuş ve bu alandaki ahlâkî ilkeleri söz ve fiilleriyle belirlemiştir. İslâm'ın inşa etmek istediği toplum modeli, ekonomik faaliyetlerde dürüstlüğü, adaleti ve kul hakkına saygıyı esas alan bir medeniyet projesidir. İslâm ticaretinin merkezinde helal kazanç yer alır.

İslâm hukuku, ticarî faaliyetleri sadece yasal düzenlemelerle değil aynı zamanda güçlü ahlâkî ilkelerle de çerçeveledir. Dürüstlük, adalet, güvenilirlik, şeffaflık, aldatmaktan kaçınma, faiz ve spekülasyon yasağı gibi pek çok ahlâkî ilke, İslâm ticaret hukukunun temelini oluşturur. Bu ilkeler hem bireysel tüccarların davranışlarını düzenlemeyi hem de genel olarak piyasa düzeninin âdil ve sürdürülebilir olmasını sağlamayı amaçlar. İslâm, ibadeti sadece belirli ritüellerle sınırlı tutmaz. Allah'ın rızasını kazanmayı hedefleyen her söz, fiil ve davranış ibadet kapsamında değerlendirilir.¹ Bu geniş çerçevede, bir taşın kaldırılarak yolun temizlenmesi, bir ihtiyaç sahibine yardım edilmesi gibi basit görünen davranışlar bile ibadet sayılır.² Aynı şekilde, helal yollarla kazanç elde etmek ve ticarî faaliyetleri İslâm'ın ilkelerine uygun şekilde yürütmek de birer ibadettir. İslâm, bireylere ekonomik hayata katılma hakkı verirken, bu faaliyetlerin dürüstlük, güven ve adalet ilkeleri çerçevesinde yürütülmesini emreder. Ticaretin ahlâkî bir boyut taşıdığını vurgulayan İslâm, bu sayede piyasadaki olumsuzlukların önlenmesini ve daha âdil bir ekonomik düzenin oluşmasını hedefler.

Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şerifler, ticaretin temel ilkelerini belirleyerek, Müslümanların bu alanda nasıl davranmaları gerektiği konusunda bir yol haritası çizer. Helal kazanç, İslâm'ın en temel prensiplerinden biridir ve ticarete de bu ilke ön plandadır. Haram kazanç yollarından uzak durmak, dürüstlük, güvenilirlik, ölçü ve tartıda adalet gibi değerler, İslâm ticaret ahlâkının temel taşlarını oluşturur. Bu ahlâkî çerçeve, sadece ticari ilişkileri değil aynı zamanda toplumun genel ahlâkî yapısını da olumlu yönde etkiler.

İslâm dünyasında ticaretin ahlâkî boyutunu ele alan birçok önemli eser bulunmaktadır. Bu eserler, İslâm hukukunun ticaretle ilgili temel prensiplerini günümüzün değişen ekonomik koşullarıyla birlikte değerlendirerek, Müslüman tüccarlar

¹ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle ticaret ve iktisat ilmihali* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2012), 8.

² Zeynüddin Ahmed B. Ahmed B. Abdillatîf ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, çev. Ahmed Naim - Kâmil Miras (Lübnan; Beyrut: Daru İbn Kesir, 2019), "Nafakât", 1, "Büyû", 15.

ve iş insanları için rehberlik sunmayı amaçlamaktadır. Bu alandaki literatürden bazı seçkin örnekler aşağıda sunulmuştur.

“Islamic Perspectives on Business Ethics” (2000) M. Umer Chapra: Bu makale, İslâm'ın temel kaynaklarından yola çıkarak ticaret ahlâkının ilkelerini detaylı bir şekilde incelemektedir. Adalet, dürüstlük, güvenilirlik ve sosyal sorumluluk gibi kavramların İslâmî ticaretteki yerini vurgulamaktadır. Chapra, modern ekonomik sistemlerin etik açmazlarına İslâmî bir perspektifle çözümler sunmaktadır.

“Ethics in Islamic Finance” (2002) Muhammad Nejatullah Siddiqi: İslâmî finansın yükselişiyle birlikte, bu makale finansal işlemlerde etik ilkelerin nasıl uygulanması gerektiğini ele almaktadır. Riba (faiz), gharar (aşırı belirsizlik) ve maysir (kumar) gibi yasakların ardındaki hikmetleri açıklayarak, İslâmî finansın sadece faizsizlikten ibaret olmadığını, aynı zamanda etik bir çerçeveye oturduğunu savunmaktadır.

“The Ethical and Social Responsibility of Islamic Financial Institutions (2007) Zamir Iqbal ve Abbas Mirakhor: Bu çalışma, İslâmî finans kurumlarının sadece kâr amacı

“Corporate Social Responsibility from an Islamic Perspective: A Survey of Literature” (2018) Aminu Umar ve diğerleri: Bu çalışma, Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS) kavramının İslâmî perspektiften nasıl değerlendirildiğini inceleyen literatürü gözden geçirmektedir. İslâm'ın KSS'ye yaklaşımının Batı'daki yaklaşımlardan farklılıklarını ve benzerliklerini ortaya koymaktadır.

“The Role of Islamic Ethics in Promoting Sustainable Business Practices (2022) Jamilah Ahmad ve diğerleri: Bu güncel makale, İslâmî etik prensiplerinin sürdürülebilir iş uygulamalarının teşvik edilmesindeki potansiyelini araştırmaktadır. İsrafin önlenmesi, doğal kaynakların korunması ve gelecek nesillerin haklarına saygı gibi konulara İslâmî kurallar açısından yaklaşmaktadır.

Ülkemizde de İslâm'ın ticarî hayata yön veren ahlâkî ilkeleri üzerine yapılan değerli çalışmalar, bu alandaki derinlemesine düşünce birikimini gözler önüne sermektedir. Necmettin Çalışkan'ın “Kur'ân'da Ticari Ahlâk Kuralları ve Günümüzdeki Yansımaları” (2018) adlı eseri, İslâm'ın ticarî ahlâk anlayışını Kasas sûresinin yetmiş yedinci âyeti üzerinden derinlemesine incelemektedir. Eser, Kurân'ın ticarî ahlâk ilkelerinin, modern ekonomik sistemlerdeki etik sorunlara çözüm sunabilecek evrensel bir rehber olduğunu savunmaktadır. Ali Yürek ve Camilahon'un İslâm ticaret hukukundaki temel ahlâkî ölçüleri ele aldıkları “İslâm Ticaret Hukukunda Temel Ahlâkî Ölçütler” (2021) adlı eserleri, bu konudaki önemli bir referans noktasıdır. Benzer şekilde, “Ahlâk Temelli Ekonomi İslâm Ekonomisinin Kurumsal Temelleri Bileşenleri” (2024) adlı çalışma, İslâm ekonomisinin etik değerler üzerine kurulu yapısını ve temel unsurlarını inceleyerek, ahlâkın ekonomik sistemdeki merkezî rolünü vurgulamaktadır.

1. İslâmî Perspektifte Ticaretin Mahiyeti ve Ahlâkî Boyutu

Ticaret, kâr amacı güdülerek mal ve hizmetlerin mübadelesi esasına dayanan bir ekonomik faaliyettir. Bu mesleği icra eden kişiye “tacir”, çoğuluna ise “tüccar” denir.³

³ Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Lübnan: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 4/102,103; Ali b. Muhammed b. Ali Cürçânî, *et-Ta'rîfât* (İstanbul: Hâşimi Yayınevi, 2022), 88.

İslâm, ekonomik faaliyetleri yalnızca maddî bir kazanç aracı olarak değil aynı zamanda ahlâkî bir sorumluluk olarak görür. Ticaret, bu faaliyetlerin en önemlilerinden biridir. İslâm'ın bu alanda belirlediği ilkeler, bireylerin ve toplumun genel refahı için büyük önem taşır. İslâm'da ticaret, mal ve hizmet alışverişinin ötesinde, insanlar arasındaki ilişkileri de düzenleyen, adalet ve dürüstlüğü esas alan bir meslek olarak kabul edilir. Bu yönüyle ticaretin ihmali, toplumsal zararlara yol açabileceğinden dolayı bazı âlimlerce bu meslek, toplumda yeterli sayıda kişi tarafından icra edilmediği takdirde “farz-ı kifâye”, bireysel olarak yüklenilmesi halinde ise “farz-ı ayn” hükmünde değerlendirilmiştir.⁴ Bu yaklaşım, İslâm'da ticaretin dinî ve ahlâkî bir sorumluluk alanı olarak kabul edildiğini ortaya koymaktadır.

İslâm düşüncesinde hukuk ve ahlâk arasında derin ve birbirini bütünleyici bir ilişki bulunmaktadır. Hukuk ilkeleri, toplumsal düzenin ve adaletin tesisinde temel bir çerçeve sunarken, ahlâkî değerler bu hukukî yapının ruhunu ve amacını derinleştiren, onu ideal olana doğru taşıyan bir işlev görmektedir.⁵ Bu perspektifte hukuk, bir anlamda asgarî ahlâk düzeyini temsil ederken, ahlâkî erdemler hukukun hedeflediği özgürlük, hakkaniyet, emniyet, düzen ve vicdan gibi temel unsurların hayata geçirilmesinde hayatî bir rol üstlenir. Zira İslâm'ın temel gayelerinden biri olan güzel ahlâkın tesis edilmesi, Kur'ân ve Sünnetten neşet eden hukuk ilkeleri aracılığıyla mümkün olur. Bu ilkeler, iyiliğin yaygınlaşmasını ve kötülüğün bertaraf edilmesini amaçlayarak, ahlâki idealin toplumsal düzlemde somutlaşmasına zemin hazırlar.

İslâm ahlâk sistemi, iş ve çalışma hayatına rehberlik eden temel ilkeler sunarak bireyin sorumluluk bilincini derinleştirmeyi ve aynı zamanda toplumsal adaleti tesis etmeyi amaçlar.⁶ Bu ilkeler, ekonomik faaliyetlerde dürüstlük (sıdk), adalet (adl), güvenilirlik (emanet) ve ahde vefa gibi değerleri ön plana çıkarır. Çalışanların haklarının korunması, emeğin değerinin gözetilmesi, haksız kazancın (riba) ve aldatmanın (ğarar) yasaklanması gibi düzenlemeler, iş ortamında etik bir zeminin oluşmasına katkı sağlar. İslâm'ın zekât ve sadaka gibi sosyal yardımlaşma mekanizmaları ise ekonomik dengesizlikleri gidermeyi ve toplumun refah düzeyini artırmayı hedefler. Bu bütüncül yaklaşım, modern ekonomik sistemlere sadece maddi başarı odaklı bir bakış açısının ötesine geçerek manevi tatmini ve sürdürülebilir bir refah anlayışını da dâhil etme potansiyeli sunar.

İslâm ticaret ahlâkı dört temel ilke üzerine kuruludur:

1. Doğruluk ve Şeffaflık: Malın kalitesi, kusuru ve değeri konusunda alıcı yanıltılmaz.⁷

2. Hakkaniyet: Fiyatlar aşırı kâr hırsıyla değil âdil ölçülerle belirlenir.⁸

⁴ Mustafa Çağrı, “Ticaret (Ticaret Ahlâkı)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/134.

⁵ Ali Yüksek - Camilahon Coraeva, “İslâm Ticaret Hukukunda Temel Ahlâki Ölçütler”, *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 30 (2021), 8.

⁶ Sercan Karadoğan, “Ahlak Temelli Ekonomi: İslam Ahlak Ekonomisinin Kuramsal Temelleri ve Bileşenleri”, *Maruf İktisat İslâm İktisadi Araştırmaları Dergisi* 8 (31 Aralık 2024), 16.

⁷ Hüsameddin Affâne, *Fıkhi ve Ahlâkî Yönleriyle İslâm'da Ticaret*, çev. Servet Bayındır (İstanbul: Polen Yayınları, 2007), 364; Saffet Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlâkı* (İstanbul: İGİAD Yayınları, 2015), 71.

⁸ Affâne, *İslâm'da Ticaret*, 395; Yüksek - Coraeva, “İslâm Ticaret Hukukunda Temel Ahlâki Ölçütler”, 19.

3. Kul Hakkına Riayet: Aldatma, borç ödememe, tağşiş (hileli mal) gibi davranışlardan uzak durulur.⁹

4. Toplumsal Fayda: Ticaret sadece bireyin değil toplumun refahına da hizmet etmelidir.¹⁰

Bu açıdan bakıldığında İslâm'a göre bir Müslüman tüccar, sadece para kazanmayı değil; aynı zamanda karşısındaki insanı düşünmeyi, Allah'ın huzurunda hesap vereceğini bilmeyi hedeflemelidir.

İslâm fıkhnının sistemleştiği dönemde âlimler, Müslüman bireyin ekonomik yaşamına dair hükümleri detaylı bir şekilde ele alırken, aynı zamanda bu yaşamın ahlâkî boyutunu da ön plana çıkarmışlardır. Bu âlimlere göre, bir kişinin gerçek anlamda Müslüman olarak kabul edilebilmesi, ibadetleri yerine getirmesiyle beraber ticaret ahlâkına uygun bir şekilde yaşamasıyla da yakından ilişkilidir. Zira İslâm düşüncesinde ekonomik faaliyetler, maddî kazanç elde etme amacını aşarak, bireyin ahlâkî gelişimine katkı sağlayan bir süreç olarak değerlendirilmiştir. Bahsedilen dönemin ileri gelen âlimlerinden sayılan İmam Muhammed (ö.189/805) eserlerini tamamladıktan sonra çevresindeki kişilerden zühd ve takvâ konularında da bir eser yazması yönünde talepler alır. İmam Muhammed ise bu isteğe karşılık olarak daha önce kaleme aldığı "Kitabül-Buyû", (Alışveriş ve Muamelat) adlı kitabını hatırlatarak, zühd, takva ve verâ' gibi erdemlerin, helal kazanç ve gıda ile yakından ilişkili olduğunu belirtir. İmam'a göre, gerçek zühd, dünya malına tamamen sırt çevirmek değil aksine helal yollarla elde edilen malı Allah rızası için kullanmaktır. Takvâ ve verâ' ise helal kazanç ve tüketim sayesinde güçlendirilebilecek önemli erdemlerdir.¹¹ Bu yaklaşımla İmam Muhammed, zühd, takvâ ve verâ' gibi İslâm ahlâkının temel ilkelerinin ibadetlerle sınırlı olmadığını, günlük hayata yansıyan pratik uygulamalarla da desteklenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

İslâm ticaret ahlâkı, toplumsal düzeyde de önemli sonuçlar doğurur. Âdil bir ticaret sistemi, toplumda refahın artmasına, sosyal adaletin tesis edilmesine ve ekonomik istikrarın sağlanmasına katkıda bulunur. Ayrıca, ticarete ahlâkî prensiplere uymak, tüketim alışkanlıklarını da etkileyerek, israfın önlenmesine ve kaynakların daha verimli kullanılmasına yardımcı olur.

İslâm'da çalışma ve kazanç bireysel bir geçim kaynağı olmaktan öte, Allah'ın rızasını kazanmaya yönelik bir ibadet olarak değerlendirilir.¹² Dolayısıyla "kazan ve tüket" şeklinde özetlenebilecek materyalist bir anlayış, İslâm'ın temel ilkeleriyle bağdaşmamaktadır. Zira İslâm, bireyin kazançlarını yalnızca kendi ihtiyaçları için değil aynı zamanda toplumun genel iyiliği için de kullanmasının gerekliliğini vurgular. Malın gerçek sahibi olan Allah'a karşı sorumluluk bilinciyle hareket eden Müslüman, malını Allah yolunda infak etmekle mükelleftir. Bu bağlamda, kişisel çıkar ve hırsla mal biriktirmek, İslâm'ın eleştirdiği bir tutumdur.

⁹ Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlâkı*, 95; Karadoğan, "Ahlak Temelli Ekonomi: İslam Ahlak Ekonomisinin Kuramsal Temelleri ve Bileşenleri", 15.

¹⁰ Affâne, *İslâm'da Ticaret*, 352,353; Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlâkı*, 93.

¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *Kitabû'l-Kesb* (Beirut: Dârû'l-Beşâiri'l-İslâmî, 1997), 20.

¹² Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân* (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 2003), 4/88.

Kur'ân-ı Kerim'de de belirtildiği üzere, gerçek üstünlük, dünya malında değil Allah'a karşı takvada yani O'ndan sakınmakta gizlidir.¹³ Bu ve buna benzer âyetlerde dünya malının geçici ve yanıltıcı olduğunun altı çizilirken, Müslümanların asıl gayesinin âhiret mutluluğu olması gerektiği ısrarla vurgulanır.¹⁴ Bu çerçevede İslâm, ticarî ilişkilerde de adalet, dürüstlük ve güven gibi temel değerlere bağlı kalmayı emreder.

İslâm ekonomisi çağdaş ekonomik sistemlerin hiçbirine benzemeyen bir yapıya sahiptir. Kapitalizmin savunduğu verimliliği ve bireysel girişimciliği ile sosyalizmin dinlendirdiği eşitlik vurgusunu bir araya getiren bu sistem, özel mülkiyet hakkını korurken aynı zamanda bu hakkın sosyal sorumluluklarla birlikte kullanılmasını öngörür.¹⁵ İslâm ekonomisi, servetin aşırı birikimini engellemeyi, toplumsal refahı artırmayı ve adaleti sağlamayı hedefler. Bu bağlamda zekât, sadaka ve kefarete gibi ibadetlerle fakirlerin desteklenmesi teşvik edilir. İslâm ekonomisinin temel ilkelerinden biri, malın mülkiyetinin sınırlandırılması, servetin toplumun tüm kesimlerine yayılmasıdır. İslâmî finans bu yöntemle ekonomik eşitsizlikleri azaltmayı hedeflemektedir.

İslâm hukukunda malın ve servetin toplum düzeni açısından önemi, Kur'ân ve hadislerde açıkça vurgulanmaktadır. Toplumun güçlenmesi, ayakta kalabilmesi ve karşılaştığı zorlukları aşabilmesi için malın korunması ve etkin bir şekilde kullanılması büyük önem taşımaktadır. Bu hususta, pek çok âyet ve hadiste malın, birey ve toplum hayatındaki rolü üzerinde durulmuş ve malın sadece kişisel bir mülk değil aynı zamanda bir emanet olduğu belirtilmiştir.¹⁶ Özellikle İslâm iktisadî literatüründe, malın hayatî bir unsur olduğu ve toplumun refah seviyesini doğrudan etkilediği vurgulanır.¹⁷ Bu bağlamda, malın elde edilmesi, kullanılması ve paylaştırılması konusunda İslâm hukukunun detaylı bir düzenleme getirdiği görülmektedir. Nitekim, İslâm hukuku, malın helal yollarla kazanılmasını, zekât gibi sosyal sorumlulukların yerine getirilmesini ve malın israf edilmemesini emretmiştir.¹⁸ Bu düzenlemeler hem bireylerin hem de toplumun menfaatini gözeterek, malın bereketlenmesi ve toplumun kalkınmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede, İslâm hukuku, malın bireysel bir hak olmasının ötesinde bir sosyal sorumluluk olduğu anlayışını öne çıkarmaktadır.

Günümüz ticarî ilişkilerinde ahlâkî değerlerin erozyonu, hile ve dolandırıcılığın yaygınlaşmasıyla gözlemlenmektedir. Bu durum, güvenilirliğin giderek azalmasına ve toplumsal güvenin sarsılmasına yol açmaktadır. Sonuç olarak, ekonomik eşitsizlikler derinleşmekte, yoksulluk artmakta ve birçok ülkede iflaslar yaşanmaktadır. Bu olumsuz

¹³ el-Hucurât, 49/14.

¹⁴ Necmettin Çalışkan, "Kur'an'da Ticarî Ahlak Kuralları ve Günümüzdeki Yansımaları" 1/1 (2018), 39.

¹⁵ Afif Abdülfetâh Tabbâra, *Rûhu'd - Dini'l İslâmî* (Lübnan: Darü'l-İlm li'l-Melayin, 1977), 329; Sezai Karakoç, *İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü* (İstanbul: Diriliş Yayınları, 2017), 16,20,21; Hakan Kalkavan, *Ahlak ve İktisat Temelinde İslâm Ahlak Değerlerinin İktisadi Davranışa Olan Etkileri* (Ankara: Gazi Kitap Evi Yayınları, 2020), 107,108.

¹⁶ Bkz. Âl-i İmrân, 3/75,161; en-Nisâ, 4/58; el-Meâric, 70/32 vb.; Buhârî, "Rikâk", 35, "Fiten", 13; Müslim, "İmân", 230; İbn Mâce, "Fiten", 27 vb.

¹⁷ Muḥammad Tâhir İbn Âşûr, *İslâm Hukuk Felsefesi: Gaye problemi = Mekâsıdu's-Şeri'ati'l-İslâmiyye*, çev. Vecdi Akyüz - Mehmet Erdoğan (İstanbul: Rağbet, 2013), 394.

¹⁸ Tabbâra, *Rûhu'd - Dini'l İslâmî*, 330; Kalkavan, *İslâm Ahlak Değerlerinin İktisadi Davranışa Olan Etkileri*, 104,105.

tablo, dinî perspektifte değerlendirildiğinde, insanların Allah'ın emirlerine uymaması nedeniyle mallarından bereketin çekilmesi olarak yorumlanabilir.¹⁹ Bu bağlamda, ahlâkî değerlerin yeniden canlandırılması ve sürdürülebilir bir ekonomik sistemin inşa edilmesi için kapsamlı çözümler üretilmesi gerekmektedir.

Günümüzde iş dünyasında ahlâkın rasyonel bir hesaplama olarak görülmesi, toplumun genel faydasını göz ardı etme riskini beraberinde getirmiştir. Artan rekabet ortamında kâr maksimizasyonu çabası, ahlâkî sınırları zorlayıcı bir baskı oluşturur. İşletmecilere sağlanan faydalar üzerinden ahlâkî davranışların teşvik edilmesi, rasyonel bir yaklaşımla ahlâkı birleştirme çabasını yansıtmakla birlikte, bu yaklaşımın asıl motivasyonu sorunu çözmez. Dürüst bir ticaret elbette istenen bir sonuçtur; ancak bu sonuca ulaşan yol da önemlidir. Rasyonel hesaplamalar yerine manevî veya vicdanî değerlere dayalı bir motivasyon, ahlâkî davranışlara daha derin ve kalıcı bir anlam kazandırır.²⁰

Günümüzde küreselleşen dünyada, ticaret ahlâkının önemi daha da artmıştır. Artan rekabet ve tüketim çılgınlığı, etik değerlerin göz ardı edilmesine yol açabilmektedir. Bu nedenle, İslâm ticaret ahlâkının günümüz dünyasına uyarlanması ve yaygınlaştırılması büyük önem taşımaktadır. İslâm'ın ticaret ahlâkına dair öğretileri, günümüzün ekonomik sorunlarına çözüm üretmede önemli bir rol model olabilir.

Günümüzde hâkim olan Sosyalizm, Kapitalizm ideolojilerin ticaret ahlâkı ile İslâm Ticaret ahlâkını karşılaştırmalı olarak kısaca bakarsak meramımız daha iyi anlaşılabilir.

Sosyalizm, Kapitalizm ve İslâm'ın ticaret ahlâkları hem teorik temelleri hem de pratik yansımaları açısından birbirinden oldukça farklıdır. Aşağıda her bir sistemin ticaret ahlâkını kısaca ana hatlarıyla karşılaştırmaya çalışalım:

1. Sosyalist Ticaret Ahlâkının Temel İlkeleri

Kâr amacı güdülmez: Sosyalist sistemde ticaret, bireysel kâr değil toplum yararına yöneliktir.

Devlet kontrolü: Üretim ve ticaretin büyük kısmı devletin kontrolündedir.

Eşitlik ve sömürsüzlük: Fiyatlar ve ticarî ilişkilerde eşitlik ve işçilerin sömürülmemesi esastır.

Rekabet yerine iş birliği: Rekabetin yerine planlı ekonomi ve dayanışma anlayışı konur.

Ahlâkî değerler: Kâr hırsı, bireysel zenginleşme ve fiyat manipülasyonu ahlâkî olarak sorunlu görülür. Âdil bölüşüm ve üretimin topluma faydası ön plandadır.²¹

2. Kapitalist Ticaret Ahlâkının Temel İlkeleri

Serbest piyasa: Rekabet, arz-talep dengesi ve girişim özgürlüğü esas alınır.

Özel mülkiyet: Üretim araçları ve sermaye bireylere aittir.

Kâr maksimizasyonu: Ticaretin temel amacı maksimum kâr elde etmektir.

Ahlâkî değerler:

¹⁹ Muhammed Mutâ' el-Haznevî, *el-Lü'lü'l-Ferîd* (Haseke: Merkezü'l-İlmi ve'l-İrfân, 2015), 90.

²⁰ Seyit Taşer, "Ticaret Ahlakı -Tarihsel Bir İnceleme-Konya Örneği", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/2 (2019), 410.

²¹ Karakoç, İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü, 24,25.

Ahlâkî sınırlar genellikle yasalar ve piyasa tarafından belirlenir.

Rekabet ahlâkî ve müşteri memnuniyeti (iş etiği) vurgulanabilir.

Fakat sömürü, tekelleşme, fiyat manipülasyonu gibi sorunlara da kapı aralayabilir.²²

3. İslâm Ticaret Ahlâkının Temel İlkeleri

Helal kazanç: Kazancın meşru (helal) yollarla elde edilmesi şarttır.²³

Ribâ yasağı: Faiz kesinlikle haramdır.²⁴

Aldatma yasağı: Hile, yalan, tartıda eksiltme gibi uygulamalar yasaktır.²⁵

Zekât ve infak: Malın belli bir kısmı yoksullara verilmelidir.²⁶

Toplum yararı (maslahat): Ticaret toplumun genel yararına aykırı olmamalıdır.

Ahlâkî değerler:

Ahlâk ve hukuk iç içedir: Haram olan ticaret hukuken de geçersizdir.²⁷

Ticaret ibadet olabilir: Niyet doğruysa ticaret ibadet sayılır.²⁸

Peygamberin örnekliliği: Hz. Muhammed (s.a.v.) dürüst ve güvenilir bir tüccardır.²⁹

Sonuç olarak, her sistemin kendine özgü ahlâkî ve ekonomik temelleri vardır.

Sosyalizm kamu yararı, kapitalizm bireysel çıkar üzerinden ilerlerken; İslâm hem bireyi hem toplumu ahlâkî ilkelere göre dengeler.

İslâm, ticareti sadece ekonomik bir faaliyet değil aynı zamanda ahlâkî bir sorumluluk ve ibadet alanı olarak görür. Bu nedenle, İslâm ticaret ahlâkî, ekonomik etkinliği sosyal adaletle birleştirme potansiyeline sahiptir.

1.1. Kur'ân-ı Kerim'de Ticaretin Ahlâkî Boyutu

İnsanlık tarihi boyunca, ticari faaliyetler sosyal yapının temel taşlarından biri olmuştur.³⁰ Bu durum, ilk insanlardan itibaren ihtiyaçların çeşitliliği ve bu ihtiyaçları karşılama amacıyla ortaya çıkan sanat ve mesleklerin bir sonucudur. Tarihî kaynaklar, ilk insan ve peygamberler üzerinden bu gerçeği somut örneklerle desteklemektedir. Hz. Âdem'in dokumacılık, Hz. İdris'in terzilik, Hz. İbrahim'in kumaş ticareti, Hz. Nuh ve Zekeriya'nın marangozluğu, Hz. İsa'nın kunduracılığı gibi mesleklerin ilk örnekleri olduğu belirtilmektedir. Benzer şekilde, Hz. Musa'nın uzun yıllar çobanlık yapması ve Hz. Davud'un demir işleme sanatını icat ederek bu alanda bir çığır açması, ticari faaliyetlerin dinî metinlerde de önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.³¹ Bu örnekler, ticaretin

²² Karl Marx, *Kapital*, çev. Alaatin Bilgi (Ankara: Sol Yayınları, 2014), 1/207-217; Karakoç, *İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, 22-36.

²³ Affâne, *İslâm'da Ticaret*, 412; Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlâkî*, 60.

²⁴ Bkz. el-Bakara, 2/275-279 vb.; Buhârî, "Vesâyâ", 23, "Tıb", 48, Müslim, "İmân", 145, vb.

²⁵ Bkz. el-Ahzâb, 33/58; Müslim, "İmân", 164, "Fiten", 16; Ebû Dâvûd, "Büyû", 50; Tirmizî, "Büyû", 72.

²⁶ Bkz. el-Bakara, 2/43,83,110,177,277 vb. Buhârî, "İmân", 1,2; Müslim, "İmân", 19-22 vb.

²⁷ Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlâkî*, 30.

²⁸ ez-Zebîdî, *et-Tecridü's-Sarih*, "Bed'ü'l-vahy", 1, "İmân", 41; Ebu'l Huseyn Müslim b. el- Kuşeyrî Müslim, *Sahih-i Müslim* (Lübnan: Darü'l- Mârifet, 2010), "İmâret", 155.

²⁹ Ali Muhammed Sallâbî, *İslâm Tarihi Asrı Saadet Dönemi : Siyer-i Nebi*, çev. Mustafa Kasadar vd. (İstanbul: Ravza Yayınları, 2017), 1/83-99; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2004), 90.

³⁰ Çalışkan, "Kur'an'da Ticarî Ahlak Kuralları ve Günümüzdeki Yansımaları", 23; Hasan Tahsin Feyizli, *Kur'an'da Ahlak-Hukuk İlişkisi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2020), 216; Çağrı, "Ticaret", 41/145.

³¹ Şaban Özkavukcu, *Kur'an-ı Kerim Işığında Ticaret Ahlakı* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2021), 17.

insanlık medeniyetinin başlangıcından itibaren sosyal ve ekonomik hayatın ayrılmaz bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır.

Kur'ân-ı Kerim, ticaretin yalnızca bir ekonomik faaliyet olmadığını, aynı zamanda ahlâkî ve manevî boyutları olan bir ilişki olduğunu vurgular.³² Kuran'da ticaretle ilgili pek çok âyet yer alır. Bu âyetlerde, karşılıklı rıza ve adalete dayalı ticaretin önemi vurgulanırken³³ haksız kazanç ve dünya malına aşırı düşkünlüğün tehlikeleri hakkında uyarılar yapılır.³⁴ İnsanların ticaret uğruna ibadetlerini ihmal etmeleri eleştirilirken,³⁵ ticaret hayatını din ve ahlâk kuralları çerçevesinde sürdürenlerin Allah katındaki makamlara işaret edilir.³⁶ Kısacası, Kur'ân, ticaretin dünya hayatındaki yeri kadar, âhiret hayatındaki sonuçlarına da dikkat çekerek, mü'minlerin hem dünya işlerini başarılı bir şekilde yürütmelerini hem de âhiret hayatını dikkate alarak ticarete helal-harama hassasiyet göstermelerini hedeflemektedir.

1.2. Sünnette Ticaretin Ahlâkî Boyutu

Sünnet, hayatın tüm alanlarında olduğu gibi ticarete de temel bir rehber niteliğindedir. İnsanlık tarihi boyunca süregelen ticaret faaliyetinin ahlâkî boyutunu İslâm, Sünnet'in de yardımıyla net bir şekilde çizmiştir. Peygamber Efendimiz, Kur'ân'ın temel ilkeleri doğrultusunda ticarete adaleti, dürüstlüğü ve güvenilirliği esas alan bir sistemin temellerini atmıştır. Haksız kazanç, aldatma, zulüm gibi ticaretin ahlâkî değerlerine aykırı davranışları şiddetle yasaklayan hadisler, Müslüman tüccarın sorumluluklarını belirlemiştir.³⁷ Bu sayede İslâm toplumlarında ticaret ekonomik bir faaliyet olmaktan öte, ahlâkî değerlerin hâkim olduğu bir alana dönüşmüştür. Peygamber Efendimizin örnek hayatı ve hadisleri sayesinde Müslüman tüccarlar, hem dünya hayatında başarı elde etmiş hem de âhiretlerini teminat altına almışlardır. Sünnet'in ticaret hayatına getirdiği bu düzenlemeler, toplumda güven ortamının oluşmasına ve ticarî ilişkilerin sağlıklı bir zeminde yürütülmesine önemli katkı sağlamıştır.

Hz. Peygamber, kendisi ticaretle uğraştığı gibi hadislerinde de bu konuya büyük önem vermiştir. Ahmed b. Hanbel'in Müsned'indeki rivayetlerde de açıkça ifade edildiği üzere, Peygamberimiz ticaretin helal ve makbul bir kazanç yolu olduğunu vurgulamış, özellikle kişinin kendi emeğiyle elde ettiği kazancı övmüştür.³⁸ Dürüstlük ve güvenilirlik gibi temel ahlâkî değerleri ticaret hayatına taşımanın önemini belirten hadisler, Müslüman tüccarın profilini çizmektedir. İbn Mâce ve Tirmizî gibi hadis kaynaklarında yer alan rivayetlerde, dürüst ve güvenilir tüccarların kıyamet günü peygamberler, siddiklar ve şehitlerle beraber haşr olacağı müjdesi verilmektedir.³⁹

³² Bkz. el-Bakara, 2/198; el-Cum'a, 62/11 vb.

³³ el-Bakara, 2/282.

³⁴ en-Nisâ, 4/29-30.

³⁵ et-Tövbe, 9/24.

³⁶ en-Nur, 24/36-37.

³⁷ Uğur Erman, "İslâm'da Ticaret Ahlâkının Oluşmasında Hadislerin Rolü" 5/4 (2019), 729.

³⁸ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd* (Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 4/141.

³⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce* (Beyrut: Darü'l- Mârifet, 2012), "Ticârât", 1; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh* (Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-

Peygamber Efendimizin ticarete kolaylığı esas alması da dikkat çekicidir. Âlim satım işlemlerinde tarafların birbirlerine karşı anlayışlı ve hoşgörülü olmaları gerektiğini belirten hadisleri⁴⁰ İslâm ticaret anlayışının temelini oluşturur.⁴¹ Bu anlayış, sadece kâr elde etmek değil aynı zamanda insanlarla ilişkilerin güçlendirilmesi ve toplumda güven ortamının tesis edilmesi gibi daha geniş bir perspektifi içerir.

Hız. Peygamber, cahiliye döneminin ticaret hayatında yaygın olan hile, aldatma ve haksızlık gibi olumsuz uygulamaları ortadan kaldırarak, İslâm ticaret ahlâkının temelini atmıştır. Peygamber Efendimiz, Kur'ân-ı Kerim'in ilgili âyetleri doğrultusunda, satım akdini düzenlemiş ve tüketiciyi koruyacak tedbirler almıştır.⁴²

Satım akdinin geçerliliği ve hukukî sonuçları konusunda detaylı hükümler koyan Peygamberimiz, satılan malın niteliği, miktarı ve özellikleri hakkında alıcıyı doğru bilgilendirmenin önemini vurgulamıştır.⁴³ Aldatıcı ve yanıltıcı ifadelerin kullanılmasını yasaklayan hadisler, ticarete dürüstlüğü temel ilke olduğunu göstermektedir. Satım esnasında malın kusurlarını gizlemek, alıcıyı yanıltmak veya malı olduğundan daha iyi göstermek gibi davranışlar, İslâm ticaret ahlâkına aykırı kabul edilmiştir.⁴⁴

Peygamber Efendimiz, ticarete belirsizliğin ve anlaşmazlıkların önlenmesi için de çeşitli tedbirler almıştır. Satılan malın net bir şekilde tanımlanması, miktarının belirtilmesi ve ödeme koşullarının açıkça ifade edilmesi gibi hususlar, sözleşmelerin güvenilirliğini artırmak amacıyla vurgulanmıştır.⁴⁵

Sünnette özellikle borçlu durumunda olan kişilere karşı merhametli davranılması, onlara kolaylık sağlanması ve alacağın tahsilinde aceleci olunmaması büyük bir fazilet olarak kabul edilmiştir.⁴⁶ Bu bağlamda, sıkıntı içindeki bir borçluya gösterilen anlayışın, âhirette büyük bir mükafata vesile olacağı belirtilmiştir. Öte yandan, İslâm, ticarete dürüstlüğü ve güvenilirliği de ön planda tutmuştur. Müşteriyi aldatmak, malın kusurlarını gizlemek⁴⁷, yalan yere yemin etmek⁴⁸ gibi davranışlar şiddetle yasaklanmıştır. Hatta bazı hadislerde, ticaretle uğraşanların kıyamet gününde günahkâr olarak diriltileceği ifade edilerek, ticaretin sadece maddî bir kazanç aracı değil aynı zamanda ahlâkî bir sorumluluk olduğu vurgulanmıştır.⁴⁹ Bu nedenle, İslâm ahlâkına uygun bir şekilde ticaret yapmak

İslâmî, 1998), "Büyü", 4; Ebû Muhammed 'Abdullâh b. 'Abdurrahman et-Temîmî ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selîm 'Esed ed-Dârânî (b.y.: Dâru'l-Muğnî, 1412), "Büyü", 8.

⁴⁰ Wensinck, *el-Mu'cemü'l Müfehres Li Elfâz'l Hadisi'n-Nebevî (Concordance)* (Lahey: Brill, 1936), 1/243-256 ; 1/264-265; 3/118-123.

⁴¹ ez-Zebîdî, *et-Tecridü's-Sarih*, "İstikrâz", 4, "Büyü", 16; Müslim, *Sahih-i Müslim*, "Müsâkât", 21; et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahih*, "Büyü", 74; İbn Mâce, *Sünen*, "Ticârât", 28.

⁴² Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 373.

⁴³ İbn Mâce, *Sünen*, "Ticârât", 45.

⁴⁴ Müslim, *Sahih-i Müslim*, "İman", 164; et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahih*, "Büyü", 74; Süleyman b. el-Eşas el-Ezdî es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünen Ebî Dâvûd* (Mısır: Dârü'r-Risaleti'l-Âlemiyye, 2009), "Büyü", 52.

⁴⁵ Ebû Dâvûd, *Sünen Ebî Dâvûd*, "Büyü", 51.

⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/118; ez-Zebîdî, *et-Tecridü's-Sarih*, "Büyü", 17, 18 "İstikrâz", 5; Müslim, *Sahih-i Müslim*, "Zikir", 38.

⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/50.

⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 7/160, 176; Ebû Dâvûd, *Sünen Ebî Dâvûd*, "Büyü", 1; Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünen-i Nesâî* (Riyad: Darü'l-Hadâreti, 2015), "Zekât", 77.

⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/428, 444; et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahih*, "Büyü", 4.

isteyen kişilerin, dürüstlük, güvenilirlik ve merhamet gibi değerlere sahip olmaları gerekmektedir.

Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği hadiste Hz. Peygamber, geçmişte yaşamış bir tüccarın örnek bir davranışından bahseder. Bu tüccar, insanlara borç verir ve borçluları arasında zor durumda olanları gördüğünde borçlarını siler, yani bağışlardı. Bu davranışını nedenini şöyle izah ederdi: *"Belki Allah da bizim günahlarımızı bağışlar."* Nitekim Allah Teâlâ, bu tüccarın samimi niyetini kabul etmiş ve günahlarını affetmiştir.⁵⁰ Bu hadis, İslâm'da hayır işleme, borçluya kolaylık sağlama ve Allah'ın affına güvenme konularında önemli bir örnek teşkil ettiği gibi iyilik yapmanın âhirette mü'minlere büyük kazançlar getireceğine de işaret etmektedir.

Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivayet ettiği uzun ve kapsamlı bir hadiste Hz. Peygamber, dünya hayatının geçiciliği, insanın yaratılışı, ahlâkî erdemler, sosyal ilişkiler ve yönetim gibi pek çok konuya değinmektedir. Hadisin bu kadar geniş bir alanı kapsaması, İslâm ahlâkının temel ilkelerini ve Müslümanın hayatının her alanına dair rehberlik etmeyi amaçladığını göstermektedir.

Hadiste, dünya hayatının bir imtihan yeri olduğu, insanın bu imtihanı nasıl değerlendirdiğinin âhiretteki karşılığının olacağı vurgulanmaktadır. Özellikle dünya ve kadın konusunda dikkatli olunması gerektiği uyarısı, bu iki konunun insanı Allah yolundan alıkoyabilecek büyük fitneler olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. İnsanların farklı sınıflarda yaratıldığına dair bölüm ise kader ve insanın sorumluluğu arasındaki dengeyi anlamanın önemini vurgulamaktadır.

Öfke, insanın zayıflıklarından biri olarak gösterilmekte ve öfkeye hâkim olmanın önemi vurgulanmaktadır. Sabırlı olmak, adaletli davranmak ve zulümden kaçınmak gibi ahlâkî erdemler, hadiste sıkça tekrarlanan temalardır. Özellikle âdil yönetim, toplumun huzuru ve istikrarı için vazgeçilmez bir unsur olarak görülmektedir.

Hadisin son kısmında, dünyanın ömrünün kısıllığına dikkat çekilerek zamanın değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.⁵¹ Hadisin bu bölümü, insanı dünya hayatına fazla bağlanmaktan ve âhireti unutmaktan koruyacak önemli bir hatırlatma niteliğindedir.

1.3. Ticaret Hayatında Tavsiye edilen Bazı Tutum ve Davranışlar

Ticaret, toplum hayatının önemli bir parçasıdır. İslâm, ticaretin ahlâkî boyutunu vurgulayarak, mü'minlerin bu alanda dürüst, güvenilir ve âdil olmalarını emreder. Bu bağlamda, ticaret dünyasında başarılı olmak isteyen bir Müslüman, sadece kâr merkezli değil aynı zamanda toplumun faydasına olacak şekilde hareket etmelidir.

Ticaret, insan ilişkilerine dayalı olduğu için, mü'minlerin müşterileri, tedarikçileri ve iş ortaklarıyla güvene dayalı ilişkiler kurmaları büyük önem taşır. Bu nedenden ötürü İslâm'da sözleşmelere riayet etmenin önemi sürekli vurgulanır.⁵² Bu sözleşmelere riayet etmek, ticarî ahlâkın temel ilkelerindendir. Ayrıca, ticarete hile, aldatma ve yanıltma gibi

⁵⁰ ez-Zebîdî, *et-Tecrîdü's-Sarîh*, "Büyû", 18.

⁵¹ et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Fiten", 26.

⁵² el-Mâide, 5/1.

haram eylemlerden kaçınmak, bir mü'minin ticaret hayatında uyması gereken genel kurallardandır.

Sürekli değişen dünya koşullarında, ticaret yapan Müslümanların da bu değişime ayak uydurmaları gerekmektedir. Ancak bu süreçte, İslâm'ın temel ilkelerinden asla ödün verilmemelidir. Sabır, şükür, vefa ve yardımlaşma gibi İslâmî erdemler, ticarete başarılı olmanın yanı sıra insanlarla ilişkilerde de olumlu sonuçlar doğurur.

1.3.1. İnfâkın Ekonomik Sosyal Adalet ve Ahlâkî Boyutu

“Nefk” kökenli “infâk” fiili, sözlük anlamıyla “bir şeyin tamamlanması”, “tükenmesi” veya “sona ermesi” anlamlarına gelir.⁵³ Ancak dinî ve ahlâkî bağlamda bu fiil, çok daha derin ve anlamlı bir boyut kazanır. İslâm'da infâk, Allah rızasını kazanmak amacıyla kişinin malından, zamanından veya diğer imkânlarından fedakârlıkta bulunması, yani Allah yolunda harcama yapması anlamına gelir.⁵⁴

Kur'ân-ı Kerim'de sıkça geçen bu kavram, genellikle karşılıksız yardım olarak anlaşılmakla birlikte, daha geniş bir manaya da sahiptir. Meşrû alanlarda yapılan yatırımların istihdam oluşturmaları ve böylece insanların geçimlerine katkı sağlaması da infâk kapsamında değerlendirilebilir.⁵⁵ Zira bu durum, toplumun genel refahına katkı sağlamak ve dolayısıyla Allah'ın rızasını kazanmak anlamına gelmektedir.

İslâm'da hayır işlerine olanak sağlamak, yani infâk etmek, yüce bir amel olarak görülür. Ancak her güzel işte olduğu gibi infâkta da ölçülülük esastır. Cömertlik, varlıklarını başkalarıyla paylaşma erdemi iken, bu erdemi aşırıya vurmak, israf ve savurganlığa dönüşebilir. Kur'ân-ı Kerim'de mü'minlerin, harcamalarında israftan ve cimrilikten kaçınıp orta yolu bulmaları emredilmiştir.⁵⁶ Bu durum, cömertliğin sınırlı bir kavram olduğunu ve aşırıya kaçmanın dinen hoş görülmediğini gösterir. Dolayısıyla gerçek cömertlik, ihtiyaç sahiplerine yardım etmek ve toplumun refahına katkıda bulunmakla birlikte, kişinin kendi ve ailesinin de temel ihtiyaçlarını karşılayabileceği bir dengeyi gözetmeyi gerektirir. Bu dengeyi kurabilen kişiye İslâm, “kerim” sıfatını verirken, aşırıya kaçanı “müsrif”, yetersiz kalanı ise “cimri olarak nitelendirir.

İnfâk, İslâm'da sadece maddî bir yardım olarak algılanmamalıdır. Bu kavram, daha geniş bir çerçevede, kişinin sahip olduğu yetenek, bilgi ve imkânları ihtiyaç sahipleriyle paylaşması anlamına gelir.⁵⁷ Bir hekimin yoksul bir hastayı ücretsiz tedavi etmesi, bir avukatın haklı bir davayı ücretsiz savunması, ihtiyaç sahibi bir öğrenciye burs verilmesi gibi eylemler, infâkın en değerli örnekleri arasındadır. Zira bu tür yardımlar, sadece maddî bir ihtiyacı gidermekle kalmaz, aynı zamanda manevî bir bağ kurulmasına ve toplumsal dayanışmanın güçlenmesine katkı sağlar. İnfâk, aslında kazancın fiili bir şükürü olarak değerlendirilebilir. Her nimetin şükrünün, o nimetin kendi cinsinden olması

⁵³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 10/430.

⁵⁴ Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râgıb el-İsfahânî, *El-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an* (Pakistan: Darü'l-Maârif, 2011), 1/650; İsmail Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 316.

⁵⁵ Mustafa Çağrı, “İnfak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/290; Çalışkan, “Kur'an'da Ticarî Ahlak Kuralları ve Günümüzdeki Yansımaları”, 36.

⁵⁶ el Furkân, 25/67.

⁵⁷ Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât*, 1/650; Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 72.

gerektiği prensibi göz önüne alındığında, maddî kazançların şükrünün de maddî bir yardım olan infâk ile tamamlanacağı söylenebilir.⁵⁸ Bu bağlamda, infâk, bireyin topluma karşı sorumluluklarının yerine getirilmesi ve Allah'ın verdiği nimetlerin kıymetinin bilinmesi anlamında önemli bir ibadettir.

Âhiret inancı, infâk davranışının en temel motivasyonlarından biridir. Ancak, âhirette elde edilecek karşılığın dünya hayatındaki karşılığından daha değerli olduğuna inanmayan bir bireyin samimi bir şekilde infâkta bulunması beklenemez.⁵⁹ İslâm düşüncesinde, infâkın temel amaçlarından biri de toplumdaki gelir dağılımındaki eşitsizlikleri azaltmak ve kaynakların daha âdil bir şekilde paylaşılmasını sağlamaktır. Bu bağlamda, Kur'ân-ı Kerim'de yer alan “*O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) hâline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir)*”⁶⁰ âyeti, malın toplumun tüm kesimlerine ulaşması gerektiğini ve zenginlerin tekelinde kalmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu âyet, infâkın bir ibadet olmasının yanında toplumsal bir sorumluluk olduğunu ve ekonomik adaletin tesisinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Kur'ân-ı Kerim'in ele aldığı hükümlerden biri de bireylerin, mal varlıklarından bir kısmını muhtaçlara yardım amacıyla vermeleri anlamına gelen infâktır. Infâk, Kur'ân'da sıklıkla zikredilen ve mü'minlerin temel vazifeleri arasında sayılan bir ibadettir.

Kur'ân-ı Kerim'de infâk kavramı, zengin bir anlam çeşitliliği sunmaktadır. Genellikle “Allah yolunda mal harcamak” şeklinde tanımlanan infâk,⁶¹ âyetlerde iki temel eksenle incelenebilir.⁶² Bir yandan, yoksulluk ve ihtiyaç sahibi olma durumuyla ilişkilendirilerek⁶³ malın paylaşılması ve sosyal adaletin tesis edilmesi bağlamında ele alınır. Bu perspektifte infâk, toplumdaki dengesizlikleri gidermek ve dayanışmayı güçlendirmek amacını taşır. Öte yandan infâk, daha geniş bir kapsamda Allah rızası için yapılan her türlü harcamayı ifade eder. Bu bağlamda, ibadet, hayır işleri, İslâm'ı yayma gibi farklı alanlarda malın kullanılması da infâk olarak değerlendirilir.⁶⁴

Kur'ân-ı Kerim'de takvâ sahibi mü'minlerin sahip olması gereken erdemler arasında yer alan infâk⁶⁵ Allah rızası için mal vermek anlamına gelir. Infâk, sadece maddî bir yükümlülük değil aynı zamanda kişinin imanını güçlendiren, kalbini temizleyen ve toplumsal dayanışmayı artıran bir ibadettir. Kur'ân'da infâkın, gösteriştan uzak, samimi bir niyetle ve ihtiyaç sahiplerinin onurunu gözeterek yapılması gerektiği vurgulanır.⁶⁶ Malın en iyisiyle infâkta bulunmak, zenginlerin fakirlerin haklarına ortak olmaları gerektiği gerçeğini ortaya koyar.⁶⁷ Infâkın sevabının, diğer iyiliklerin sevabına kıyasla

⁵⁸ Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlâkı*, 172.

⁵⁹ Cengiz Güneş, “Kur'an'da Ticaretin Uhrevî Boyutu”, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2019), 12.

⁶⁰ el-Haşr, 59/7.

⁶¹ el-Bakara, 2/195,215,219,264,265; Âl-i İmrân, 3/17,92,134; en-Nisâ, 4/38,39; el-Mâide, 5/64 vb.

⁶² Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l- Kerîm* (Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1945), 715,716.

⁶³ el-İsrâ, 17/100.

⁶⁴ El-Enfâl, 5/60.

⁶⁵ el-Bakara, 2/ 2-3.

⁶⁶ el Bakara, 2 / 261-274.

⁶⁷ ez -Zâriyât, 51/19; el Me'âric, 70/24-25.

daha yüksek olması,⁶⁸ Allah katındaki değerini gösterir.⁶⁹ Bu durum İslâm'da infâkın merkezî bir konumda olduğunu göstermekle beraber mü'minlerin hayatında infâkın sürekli ve bilinçli bir şekilde yer alması gerektiğini de açıkça ortaya koyar.

Kur'ân-ı Kerim, bireylerin sosyal sorumluluklarını vurgularken, özellikle fakir ve muhtaç bireylere yardım etme konusunda önemli öğütlerde bulunur.⁷⁰ Kutsal kitapta, Allah'ın insanlara verdiği nimetlerin bir kısmını ihtiyaç sahipleriyle paylaşmanın hem bir ibadet hem de bir sosyal sorumluluk olduğu vurgulanır. Nitekim *"Allah yolunda harcamada bulunun, kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayın iyi davranın Allah iyi davrananları sever"* âyeti, bu konudaki en meşhur âyetlerden biridir.⁷¹

Kur'ân-ı Kerim, insanlara sahip oldukları nimetleri paylaşma ve ihtiyaç sahiplerine yardım etme konusunda önemli bir vurgu yapar. İnfâk olarak adlandırılan bu kavram, İslâm'ın temel ilkelerinden biridir. Kutsal kitapta, yapılan iyiliklerin karşılığının kat kat verileceği, hatta verilenin daha da artacağı müjdelenir. *"Allah'a güzel bir ödünç verenlerin karşılığı kat kat artırılacak ve rızıkları genişletilecektir."*⁷² Bu âyet, infâkın sadece bir yardım etme eylemi olmadığını, aynı zamanda Allah ile kul arasındaki bir ilişki olduğunu gösterir. İnfâk, kişinin Allah'a olan güvenini artırır, kalbini temizler ve toplumsal dayanışmayı güçlendirir.

İslâm'da ibadetlerin kabulü için ihlas yani kişinin yaptığı amelde samimi olması temel şartlardan biridir. İnfâk da bu bağlamda, Allah rızası için yapılması gereken bir ibadettir. Kur'ân-ı Kerim, insanların iyiliklerini başa kakmaları, gösterişe dönüştürmeleri veya başkalarının gönlünü kırmak amacıyla yapmalarını şiddetle yasaklar. Kur'ân'da bu durum, Allah'a ve âhiret gününe inanmayanların davranışlarına benzetilir. Konuyla ilgili âyetlerde gösteriş için yapılan iyiliklerin, toprağı aşındıran yağmura maruz kalan bir kaya parçası gibi sonuçsuz kaldığı vurgulanır.⁷³ Bu durum, ihlasın önemini ve samimiyetsiz yapılan ibadetlerin kabul görmeyeceğini açıkça ortaya koyar. Dolayısıyla infâkın maddî bir yardımlaşmadan öte kişinin imanını güçlendiren ve toplumsal ilişkileri iyileştiren bir ibadet olması için, bu ibadetin samimiyetle yerine getirilmesi ve Allah rızasının gözetilmesi gerekmektedir.

Peygamber Efendimiz, İslâm toplumunda infâkı, maddî bir yardım olmasının yanı sıra Allah'a yakınlaşmanın ve toplumsal dayanışmanın temel taşlarından biri olarak görmüştür. Hadis-i şeriflerde infâkın hem bu dünyada hem de âhirette mü'minlere büyük mükafatlar getireceği, ibadetlerin kabulüne vesile olacağı ve Allah'ın rızasını kazanmanın en önemli yollarından biri olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Peygamberimiz hayatı boyunca infâk konusunda örnek bir davranış sergileyerek, Müslümanlara bu konuda yol göstermiştir.⁷⁴ Bu çerçevede infak, toplum içindeki gelir ve imkân dengesizliklerinin

⁶⁸ el-Bakara, 2/261.

⁶⁹ Çağrı, "İnfak", 22/289; Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 316.

⁷⁰ Mehmet Bahçekapalı - Mehmet Dağ, *Kur'an-ı Kerim'i Anlamak* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 165.

⁷¹ el-Bakara, 2/195.

⁷² el-Bakara, 2/245.

⁷³ el-Bakara, 2/262,263,264

⁷⁴ ez-Zebîdî, *et-Tecridü's-Sarih*, "Nefekât", 1, "Tevhid", 35; Müslim, *Sahih-i Müslim*, "Zekât", 36,37; İbn Mâce, *Sünen*, "Keffârât", 15.

doğurabileceği sosyal risklere karşı bir koruma mekanizması olarak görülmektedir. İhtiyaç sahiplerini gözetken bu paylaşım anlayışı, yoksulluk kaynaklı sorunların azaltılmasına katkı sağlarken toplumsal dayanışma ruhunu da güçlendirir.⁷⁵ Dolayısıyla infak, ticaret hayatındaki dengesizliklerin yol açabileceği sosyal huzursuzlukların önlenmesinde ve toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesinde hayatî bir işleve sahiptir.

İslâm'da infâk, dinî bir görev olmakla birlikte bireyin psikolojik ve sosyal sağlığı için de büyük önem taşıyan bir kavramdır. Peygamber Efendimiz, infâk eden kişiyi zırhı olmayan, rahatlamış bir kimse olarak; cimriyi ise zırhı giderek sıkılan, iç dünyası huzursuz bir kişi olarak betimlemiştir.⁷⁶ Bu tasvir, infâkın bireyin ruh sağlığı üzerindeki olumlu etkilerini açıkça ortaya koymaktadır. Cimrilik, bireyi Allah'tan ve cennetten uzaklaştırmakla kalmaz, aynı zamanda insanlarla ilişkilerini de olumsuz etkileyerek onu yalnızlığa iter. Infâk ise tam tersine, bireyi Allah'a yaklaştırarak iç huzurunu artırır ve toplumsal ilişkilerini güçlendirerek onu daha mutlu bir insan haline getirir. Bu hadisten infâkın, bireyin psikolojik ve sosyal gelişimine katkı sağlayan bir davranış biçimi olduğu anlaşılmaktadır.

Peygamber Efendimiz, malını Allah yolunda harcayan kişinin Allah'ın rızasını kazanacağını ve her konuda Allah'ın yardımına mazhar olacağını müjdelemiştir. Bu bağlamda hadislerde belirtildiği üzere, *"her gün yeryüzüne inen iki melekten biri, malını hayır işlerinde harcayan kişi için Allah'a dua ederek onun malının yerine yenisini vermesini niyaz eder. Diğer melek ise, malını tutan ve cimrilik eden kişi için Allah'a dua ederek onun malının telef olmasını diler."*⁷⁷ Bu hadis, malını Allah yolunda harcayan kişinin hem dünyada malının bereketlenmesiyle mükâfatlandığını hem de âhirette Allah'ın hoşnutluğunu kazanarak ebedî bir mutluluğa ulaşacağını müjdeliyor.

Malı Allah yolunda harcamak İslâm ahlâkının temel taşlarından biri olarak, bireyi hem ilâhî bir mükafata hem de toplumsal takdire ulaştıran erdemli bir davranıştır. Cömertçe başkalarına ikramda bulunan kişi, sadece maddî varlıklarını paylaşmakla kalmaz, aynı zamanda manevî bir zenginliğe de ulaşır. Bu davranış, kişinin Allah'ın rızasını kazanmasına vesile olurken, meleklerin dualarına mazhar olmasını da sağlar. Toplumsal hayatta ise cömertlik, bireylerin gönüllerini fethederek sevgi ve saygı kazanmalarını sağlar.⁷⁸ Cömert kişinin attığı her adım, toplum tarafından takdirle karşılanır ve örnek alınır. Böylece cömertlik, hem bireyin manevî gelişimine katkı sağlar hem de toplumsal birlik ve beraberliği güçlendirir. Konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber şöyle buyurur: *"Yalnızca iki kişiye gıpta edilir: Allah tarafından kendisine mal verilip de malını hak yolunda harcayan kimseye, Allah tarafından kendisine ilim verilip de onunla hükmeden ve onu başkalarına öğreten kimseye."*⁷⁹

Peygamber Efendimiz, ticarî faaliyetler sırasında sıkça yaşanan yemin, boş söz ve yalan gibi olumsuz durumların farkında olarak, Müslümanlara önemli bir tavsiyede

⁷⁵ Mustafa el-Hin vd., *el-Fıkhü'l-Menhecî* (Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 2020), 1/263.

⁷⁶ Müslim, *Sahih-i Müslim*, "Zekât",70; et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Birr",40; en-Nesâî, *Sünen-i Nesâî*, "Zekât",61.

⁷⁷ ez-Zebîdî, *et-Tecridü's-Sarîh*, "Zekât",27.

⁷⁸ Mehmet Emin Özafşar vd., *Hadislerle İslâm: hadislerin hadislerle yorumu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014), 3/253.

⁷⁹ ez-Zebîdî, *et-Tecridü's-Sarîh*, "İlim",15.

bulunmuştur. Ticaretin getirdiği rekabet ortamı ve mal satma telaşı, insanların bazen doğruluktan uzaklaşmasına neden olabilir.⁸⁰ Bu durumun farkında olan Peygamberimiz, Müslümanların bu tür günahlardan arınmaları için sadaka vermelerini önermiştir.⁸¹ Bu hadisten de açıkça anlaşıldığı üzere sadaka, sadece malın bir kısmından feragat etmek değil aynı zamanda günahların temizlenmesi ve Allah'ın rızasının kazanılması için önemli bir ibadettir. Bu sayede, ticaret esnasında söylenmiş olan yalan ve boş sözlerin olumsuz etkileri ortadan kalkar ve ticaret ahlâkî daha yüksek bir seviyeye ulaşır. Böylelikle hem bireysel hem de toplumsal düzeyde ahlâkî bir temizlenme sağlanır.

1.3.2. Karz-ı Hasen (Borç Verme)'nin Ekonomik Sosyal Adalet ve Ahlâkî

Boyutu

“Karz” terimi, sözlükte çeşitli anlamlara gelse de İslâm hukuku ve iktisadında belirli bir kavramı ifade eder. “Kesip koparmak” veya “karşılık vermek” gibi genel anlamlarının ⁸² yanı sıra, mekân ile ilgili olarak “çaprazından dolaşıp gitmek” gibi mecazî bir anlamı da taşır.⁸³ Ancak bu terim, daha çok bir kişiye geri ödenmek üzere verilen mal veya borç anlamında kullanılır.⁸⁴ Bu bağlamda karz, ekonomik bir işlem olmasının yanında dinî bir kavram olarak da ele alınır ve İslâm ahlâkının temel ilkelerinden biri olan yardımlaşmanın bir göstergesi olarak kabul edilir.

İslâm'da başkalarına yardım etmek, ihtiyaç sahiplerine destek olmak ve iyiliklerde bulunmak en temel ibadetlerden biri olarak kabul edilir. Bu bağlamda, karz yani borç verme de büyük bir öneme sahiptir. İyilik yapmak, Allah'a yaklaştırmmanın en önemli yollarından biri olduğu için İslâm âlimleri, karşılıksız olarak yapılan borç vermeyi müstehap görmüşlerdir.⁸⁵ Başka bir deyişle, Allah rızası için yapılan bu yardımlaşma hem borç veren hem de alan için bir sevap kapısıdır. Bu nedenle, İslâm toplumlarında yardımlaşma ve dayanışma duygusu her zaman güçlü bir şekilde vurgulanmıştır. Hatta bu noktada karz-ı hasen ile sadaka vermek arasındaki efdaliyet meselesi âlimler arasında tartışmalı bir konu olmuştur. Özellikle İbn Ömer gibi bazı fakihler, karz-ı hasenin sadakadan daha faziletli olduğunu savunmaktadır.⁸⁶

İslâm, mü'minler arasında yardımlaşmayı ve dayanışmayı teşvik ederek, kapitalist sistemin temelini oluşturan faiz mekanizmasına karşı karz-ı hasen kavramını sunar. Faizin, üretim süreçlerinden temel ihtiyaçların karşılanmasına kadar her türlü ekonomik faaliyette bir maliyet unsuru olarak yer alması, karşılıksız yardımlaşmanın önemini daha da belirgin kılar. Karz-ı hasen, İslâm ahlâkının temel ilkelerinden biri olan yardımlaşmanın bir göstergesi olarak kabul edilir. Ancak, karz-ı hasenin yaygınlaşması ve etkin bir şekilde işlemesi için bazı önlemler alınması gerekmektedir. Bu bağlamda, karz-ı

⁸⁰ Affâne, *İslâm'da Ticaret*, 371.

⁸¹ et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Büyu””, 4; en-Nesâî, *Sünen-i Nesâî*, “Eymân”, 22,23; Ebû Dâvûd, *Sünen Ebî Dâvûd*, “Büyu””, 1.

⁸² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 7/726,727.

⁸³ H. Yunus Apaydın, “Karz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/520.

⁸⁴ Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât*, 1/518; Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 73.

⁸⁵ Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühü* (Dimaşk: Daru'l-Fikr, 2006), 5/3787.

⁸⁶ Karz-ı hasenin daha faziletli olduğunu söyleyen âlimlerin gerekçeleri için bk. Mahsum Aslan, *İslam Hukukunda Efdaliyet* (Ankara: İlâhiyat Yayınları, 2023), 125-128.

hasen uygulamalarının kurumsallaştırılması, toplumda bu kavramın öneminin daha iyi anlaşılması ve teşvik edilmesi büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, borç verilen paranın değer kaybı riskinin azaltılması ve geri ödemenin güvence altına alınması da karz-ı hasenin sürdürülebilirliği için gereklidir.⁸⁷

Borç müessesesinin İslâm hukukunda teşrî kılınmasının temel hikmeti, Yüce Allah'ın Müslümanlar arasındaki dayanışma ve erdemlilik yönündeki iradesini hayata geçirmektir. Bu bağlamda borç, darda kalan veya güç bir durumla karşılaşan bireylere yardım eli uzatma çağrısıyla Müslümanlar arasındaki uhuvvet bağlarını pekiştirmeyi ve onların sıkıntılarını gidermeye yönelik bir yardımlaşma pratiğini tesis etmeyi amaçlar. Nitekim bazı durumlarda bireyler, hibe veya sadaka yoluyla mal varlıklarını başkalarına vermekte tereddüt edebilirler.⁸⁸ İşte bu noktada borç hem verenin gönüllülüğünü teşvik eden hem de ihtiyacı olanın âcil gereksinimini karşılayan etkin bir mekanizma olarak öne çıkarak, toplumsal yardımlaşma ve iyilik eylemlerinin hayata geçirilmesinde mühim bir işlev üstlenir.

Materyalist ideolojilerin aksine, İslâm insanı sadece maddî varlıklarla sınırlamaz; manevi değerlere de büyük önem verir. Bu nedenle, karz-ı hasen gibi dayanışma temelli uygulamalar, bireylerin ve toplumların daha sağlıklı bir şekilde gelişmesine katkı sağlar.

Karz-ı hasen, günümüz kapitalist sistemin temel finansal araçlarından biri olan faize karşı, İslâm iktisadında öne çıkan alternatif bir finansman modelidir. Faizin, dinî ve ahlâkî açıdan sakıncalı görülmesi ve İslâm hukukunda yasaklanması, karz-ı hasenin önemini artırmaktadır. İslâmî bir bakış açısıyla, faizden uzak durmak ve karşılıksız olarak verilen karz-ı hasene yönelmek, bireylerin hem dünyevî hem de uhrevî hayatlarında olumlu sonuçlar doğurmaktadır.⁸⁹ Karz-ı hasen, sadece borç veren ile alan arasında maddî bir ilişki kurmakla kalmaz, aynı zamanda toplumda dayanışmayı güçlendirerek sosyal bir sermaye oluşturur. Bu bağlamda, karz-ı hasen uygulamalarının yaygınlaştırılması hem bireysel düzeyde hem de toplumsal düzeyde önemli faydalar sağlayabileceği düşünülmektedir.

Kur'ân-ı Kerim, İslâm ahlâkının temel ilkelerini ortaya koyarken, ekonomik ilişkilerin de düzenlenmesi konusunda önemli prensipler sunmaktadır. Bu prensiplerden biri de karz-ı hasen, yani karşılıksız ve faizsiz olarak yapılan ödünç verme kavramıdır. Kutsal kitapta, karz-ı hasenin “güzel ödünç” olarak nitelendirilmesi,⁹⁰ bu eylemin Allah katındaki değerini gösterir. Kur'ân, karz-ı haseni teşvik ederken, bu davranışın Allah katındaki karşılığının kat kat artırılacağına dair müjde verir.⁹¹ Allah Teâlâ, “*Kim Allah'a güzel bir borç verecek ki, Allah da onun verdiğini kat kat arttırsın ve onun için değerli bir mukafat versin*”⁹² buyurarak, bu konudaki teşvikini açıkça ortaya koyar.

Kur'ân-ı Kerim'de, İsrailoğullarına Musa peygamber aracılığıyla tebliğ edilen emirler arasında ahlâkî ve sosyal hayata dair pek çok hüküm yer almaktadır. Bu

⁸⁷ Ahmet Özdemir, “Karz Akdinin Mahiyeti ve Faizli İşlemleri Önleme Fonksiyonu”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 12/1 (2012), 125.

⁸⁸ el-Hin vd., *el-Fikhü'l-Menhecî*, 3/106,107.

⁸⁹ Güneş, “Kur'an'da Ticaretin Uhrevî Boyutu”, 116.

⁹⁰ el-Bakara, 2/245; el-Hadid, 57/11.

⁹¹ Döndüren, *Delilleriyle ticaret ve iktisat ilmihali*, 410.

⁹² el-Hadid, 57/11.

hükümlerden biri de borç verme konusundaki hassasiyettir. Allah Teâlâ, İsrailoğullarından sağlam bir söz almış ve bu sözü temsil eden on iki başkan seçmiştir. Bu konu ile ilgili olarak yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Ben sizinle beraberim. And olsun eğer namazı kılar, zekâtı verir ve elçilerime inanır, onları desteklerseniz, (fakirlere gönülden yardımda bulunarak) Allah'a güzel bir borç verirsiniz, elbette sizin kötülüklerinizi örterim ve and olsun sizi içinden ırmaklar akan cennetlere koyarım. Ama bundan sonra sizden kim inkâr ederse mutlaka o dümdüz yoldan sapmıştır.”*⁹³

İslâm'ın temel prensiplerinden biri olan merhamet ve adalet anlayışı, borç ilişkilerinde de kendini gösterir. Kur'ân-ı Kerim'de açıkça ifade edildiği üzere, borçlu zor durumda ise ona ödeme gücü oluşuncaya kadar mühlet verilmesi teşvik edilir.⁹⁴ Bu yaklaşım, hukukî bir düzenleme olmaktan öte insanın maddî sıkıntılar karşısında korunması ve toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesi amacını güder. Allah Teâlâ, borçluya eli genişleyinceye kadar mühlet verilmesini emrederek, mü'minlere hem insanî bir sorumluluk yükler hem de sadaka verme yoluyla daha büyük bir sevap kazanabileceklerini bildirir. Bu ilâhî hüküm, İslâm'ın hem bireysel hem de toplumsal hayata yön veren kapsamlı bir din olduğunu ortaya koyar.

Hiz. Peygamber, yol gösterici hadislerinde borç verme konusunda mü'minleri teşvik ederken imkân sahibi bireyleri, ihtiyaç sahiplerine borç verirken merhametli olmaya teşvik eder. Bu bağlamda, borç alan kişiye insanlık ve haysiyetini zedeleyecek bir muamele yapılmaması, aksine borçlunun durumuna uygun bir ödeme planı oluşturulması vurgulanır. Öte yandan, borç alan kişi de bu iyiliğe karşılık borcunu zamanında ve mümkünse vadesinden önce ödeme sorumluluğu taşır.⁹⁵ İslâm düşüncesinde borç, bir emanettir ve bu emanetin geri verilmemesi, borçlunun malına haksız olarak el koyması anlamına gelerek bir nevi hırsızlık olarak değerlendirilir.⁹⁶ Bu nedenle, imkânı varken borcu geciktirmek, hem borç verene karşı bir vefasızlık hem de İslâm'ın kul hakkına verdiği öneme aykırı bir davranış olarak kabul edilir.

Hiz. Peygamber bir hadislerinde *“Kim bir Müslümanın dünya sıkıntılarından birisini giderirse Allah da onun kıyamet sıkıntılarından birisini giderir. Kim zorda kalan birisinin işini kolaylaştırarak onu rahatlatırsa Allah da aynı şekilde onu, dünya ve âhirette zora düştüğünde kolaylık sağlayarak rahatlatır. Kim bir Müslümanın ayıbını örterse Allah da onun dünyadaki ve âhiretteki bir ayıbını örter. Kul, kardeşinin yardımında olduğu sürece Allah da onun yardımındadır”* buyurur.⁹⁷ Bu hadisten bir kişinin Allah'ın rızasını gözeterek ihtiyaç içinde bulunan birisine borç vermesinden Allah'ın razı olduğunu anlıyoruz. Dolayısıyla borç vermek, Allah'ın rızasını kazandıran, O'na yaklaştıran ve büyük hayırlara ulaştıran bir ameldir. Bu amelin uhrevî bir karşılığı olduğu gibi dünyada da Allah'ın yardımına namzet olmaya bir vesiledir.⁹⁸

⁹³ el-Mâide, 5/12.

⁹⁴ el-Bakara, 2/280.

⁹⁵ ez-Zebîdî, *et-Tecrîdü's-Sarîh*, “İstikrâz”, 12; Müslim, *Sahih-i Müslim*, “Müsakkât”, 33; İbn Mâce, *Sünen*, “Sadâkât”, 11.

⁹⁶ Apaydın, “Karz”, 24/524.

⁹⁷ ez-Zebîdî, *et-Tecrîdü's-Sarîh*, “Mezâlim”, 3; Müslim, *Sahih-i Müslim*, “Birr”, 59, “Zikir”, 38; Ebû Dâvûd, *Sünen Ebî Dâvûd*, “Edep”, 60.

⁹⁸ Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlâkı*, 102,103.

Hız. Peygamber, İslâm ahlâkının temel taşlarından biri olan adalet ve dürüstlük prensiplerine büyük önem vermiş, bu bağlamda borçların ödenmesi konusunda da titiz davranmıştır. Hadis-i şeriflerde, Peygamber Efendimizin, bir kişinin vefatı durumunda cenaze namazına geçmeden önce, vefat edenin borçlu olup olmadığını ve eğer borcu varsa bunun nasıl ödeneceğini sorguladığına dair birçok rivayet bulunmaktadır.⁹⁹ Bu hassasiyet, İslâm'de borçlunun âhirette zor durumda kalmaması ve Müslümanın mal hakkına riayet etmesinin ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir.¹⁰⁰ Peygamber Efendimizin bu uygulaması, İslâm hukukunda miras hukuku başta olmak üzere birçok alanda önemli bir referans noktası olmuştur.

Bu uygulamanın temel amacı, Müslümanın dünya hayatındaki sorumluluklarını yerine getirmesini sağlamak ve âhîret hayatına temiz bir sayfa ile adım atmasını temin etmektir. Zira İslâm'de, borçlu olarak ölmek büyük bir günahdır ve kişinin âhîrette zor durumda kalmasına neden olabilir. Peygamber Efendimizin bu hassasiyeti, aynı zamanda Müslümanlar arasında karşılıklı güvenin ve saygının tesis edilmesinde de önemli bir rol oynamıştır.

İslâm'da cihadın fazileti inkâr edilemez bir gerçektir. Ancak bu fazilet, diğer ibadet ve sorumlulukların yerine geçecek nitelikte değildir. Özellikle borç konusunda dikkatli olmak ve bu konuda gerekli tedbirleri almak, her Müslümanın üzerinde durması gereken önemli bir husustur. Zira borç hem bireysel hem de toplumsal hayatta huzursuzluğa neden olabilecek ciddi bir meseledir. Bu nedenle, İslâm'ın şerefli bir mücadele olan cihadı teşvik ederken, aynı zamanda borçların ödenmesinin önemini de vurgulayarak mü'minlere dengeli bir yaklaşım sunmaktadır. Nitekim Peygamber Efendimiz bir hadisinde bu dengeyi net bir şekilde ortaya koymuştur. Hadiste, bir sahâbenin "*Ya Resulallah, Allah yolunda öldürülürsem günahlarım affolunur mu?*" sorusuna Peygamberimiz, "*Sabırla, ecrini Allah'tan umarak ilerleyip geri dönmeyerek Allah yolunda öldürürsen evet, ancak borç hariç*"¹⁰¹ şeklinde cevap vermiştir. Bu hadis, cihadın büyük bir amel olmasına rağmen, borçlu olarak ölen bir mücahidin âhîrette zor durumda kalabileceğini açıkça göstermektedir. Bu hadisten ayrıca borçlu bir Müslümanın vefatı durumunda mirasçıları veya yakınlarının borcun ödenmesi için gerekli tedbirleri almalarının zorunluğu anlaşılmaktadır. Zira Peygamber Efendimizin bu uyarısı, borcun sadece dünya hayatında değil aynı zamanda âhîrette de önemli bir sorumluluk olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle, Müslümanlar, hayattayken borçlarını ödeme konusunda titiz davranmalı ve mirasçılarına bu konuda vasiyette bulunmalıdırlar.

1.3.3. Dürüstlüğe Riayet Etmek

İslâm'da ticaret, ekonomik bir faaliyet olmakla beraber ahlâkî bir sorumluluk olarak da değerlendirilir. Bu perspektifte, dürüstlük, İslâm ticaret ahlâkının temel direklerinden biri sayılır. Kur'ân-ı Kerim ve Peygamber Efendimizin hadisleri, ticaretteki dürüstlük, ölçü ve tartıda adalet, hile ve aldatmadan kaçınma gibi konuları sıklıkla

⁹⁹ ez-Zebîdî, *et-Tecrîdü's-Sarîh*, "Havâlât", 3; Müslim, *Sahih-i Müslim*, "Ferâiz", 14.

¹⁰⁰ Özağar vd., *Hadislerle İslâm: hadislerin hadislerle yorumu*, 5/122.

¹⁰¹ Müslim, *Sahih-i Müslim*, "İmâre", 117.

vurgulayarak, bu ilkenin önemini vurgular.¹⁰² Müslüman bir tüccar için dürüstlük, müşteri güvenini tesis etmenin, uzun vadeli ticari ilişkiler kurmanın ve toplumda saygın bir konuma ulaşmanın temelini oluşturur. Peygamber Efendimizin “*Dürüst ve güvenilir tüccar, peygamberler, sıddıklar ve şehitlerle beraberdir*”¹⁰³ hadisi, bu konudaki en belirgin örneklerden biridir.

İslâm, ticareti insanlara hizmet etme ve toplumun refahına katkı sağlama misyonuyla yüklenmiş bir sorumluluk olarak değerlendirir. Bu bakış açısına göre, ticarete dürüstlük, sadece malın niteliği ve miktarı hakkında doğru bilgi vermekle sınırlı kalmaz. Aynı zamanda müşteriye karşı şeffaflık, malın eksikliklerini gizlememek, sözleşmelerin ruhuna uygun hareket etmek ve haksız kazançtan uzak durmak gibi daha geniş bir ahlâki çerçeveyi kapsar. İslâm, ticaretin temel amacının insanlara fayda sağlamak olduğu vurgusu yaparak, dürüstlüğü ticaretin vazgeçilmez bir ilkesi olarak kabul eder.

Doğruluk ve dürüstlük, İslâm ahlâkının temel taşlarından biri olup, Müslümanın tüm yaşam alanlarında sergilemesi gereken bir erdemdir.¹⁰⁴ Ticaret de bu erdemlerin en belirgin şekilde ortaya konması gereken alanlardan biridir. Üretimden tüketime kadar her aşamada dürüst davranmak, bireyin hem ticarî hayatta itibarını yükseltir hem de âhirette huzura ermesini sağlar. Ticaretin her alanında, ürün veya hizmetin kalitesini doğru bir şekilde ifade etmek, sözleşmelere riayet etmek ve müşteriye karşı şeffaf olmak, dürüstlüğün temel unsurlarıdır.¹⁰⁵ Aksi durum olan, yalan ve aldatma gibi davranışlar ise ticarî ilişkileri zedeler ve bireyin vicdanını sızlatır.

Kur’ân-ı Kerim’de dürüstlük, mü’min bireyin hayatında merkezî bir yer tutan temel bir fazilet olarak vurgulanmaktadır. Allah Teâlâ, mü’minlere hitaben “*Ey iman edenler, Allah’tan sakının ve doğrularla birlikte olun*”¹⁰⁶ buyurarak dürüstlüğün, takvanın ve güzel ahlâkın ayrılmaz bir parçası olduğunu belirtmiştir. Bu ilâhî emir, mü’minlerin sadece inançta değil aynı zamanda tüm davranışlarında da samimi ve doğru olmaları gerektiğini ifade etmektedir. Başka bir âyette ise mü’min erkek ve kadınların ortak özelliklerinin sıralandığı bir listede dürüstlük, sabır, alçakgönüllülük ve diğer faziletlerle birlikte zikredilmektedir.¹⁰⁷ Bu sayılan tüm özellikler, mü’minin Allah katındaki değerini artıran ve ebedî mutluluğa ulaştıran vasıflardır. Dolayısıyla dürüstlük, bireysel bir meziyet olmasının yanında toplumların huzur ve güven içerisinde yaşamasını sağlayan önemli bir sosyal değerdir. Kur’ân-ı Kerim’in bu konudaki vurgusu, İslâm ahlâkının temelini oluşturan dürüstlük, adalet ve güven gibi evrensel değerlerin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. “*Rabbimiz Allah’tır*” diyerek inançlarını açıkça ifade eden ve bu inancın gerektirdiği doğruluk yolunda ilerleyen mü’minler için Kur’ân-ı Kerim müjdeleyici bir haber sunar.¹⁰⁸ Bu âyetten anlaşıldığına göre samimiyetle iman edip

¹⁰² el-Bakara, 2/16,198,282; en-Nisâ, 3/29; et-Tövbe, 9/119 vb.; Buhârî, “Büyü”, 19,22,44,46; Müslim, “Büyü” 47. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, “Büyü”, 1; Tirmizî, “Büyü”, 6; en-Nesâî, “Büyü”, 4,8,11.

¹⁰³ et-Tirmizî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Büyü”, 4.

¹⁰⁴ Affâne, *İslâm’da Ticaret*, 364.

¹⁰⁵ Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlâkı*, 72.

¹⁰⁶ Et-Tövbe, 9/119.

¹⁰⁷ el-Ahzâb, 33/35.

¹⁰⁸ el-Ahkâf, 46/13.

hayatlarını bu imana uygun şekilde yaşayan mü'minler, âhirette korkuya kapılmayacak ve üzülmeyeceklerdir. Onlar, Allah'ın lütuf ve rahmetiyle ebedî mutluluğa erişeceklerdir. Bu âyet, dürüstlük ve samimiyetin İslâm inancındaki önemini bir kez daha vurgulayarak, hayatlarında dürüstlüğü riayet eden mü'minlere huzurlu bir yaşamın müjdesini verir.

Kur'ân-ı Kerim'de dürüstlük kavramı, özellikle ticaret ve sosyal ilişkiler bağlamında ölçü ve tartının doğru kullanılması üzerinden sıklıkla vurgulanmaktadır.¹⁰⁹ Nitekim konu ile ilgili olarak Yüce Allah Kur'ân'da şöyle buyurmaktadır: *“Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu hem daha iyidir hem de sonucu daha güzeldir”*.¹¹⁰

İslâm ahlâkının temel ilkelerinden biri olan adalet, mü'minlerin tüm hayatlarında olduğu gibi ticaret hayatlarında da ön plana çıkar. Özellikle ölçü ve tartı konusunda Kur'ân-ı Kerim, mü'minlere önemli uyarılarda bulunur. Mü'min bir birey, tüm insanlığın iyiliğini gözetten bir yaklaşım sergilemelidir. Bu bağlamda, ticaretle de kendisi için arzu ettiği dürüstlüğü ve doğruluğu başkalarına karşı da göstermesi beklenir. Mutaaffîn sûresinde yer alan uyarılar, ölçü ve tartıda hile yapan, eksik veren kişilerin ahlâkî çöküntüsünü ve bu davranışın İslâm ahlâkına aykırı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.¹¹¹ Mü'minler, ticaretteki bu tür olumsuz davranışlardan uzak durarak hem kendi vicdanlarını rahatlatır hem de toplumda güvenilir bir imaj oluştururlar. Bu sayede insan ilişkilerini güçlendiren bir araç olduğu gerçeği bir kez daha vurgulanır.

İslâm'da ticaretle dürüstlük, sadece bir ahlâkî değer değil aynı zamanda dinî bir vecibedir. Peygamber Efendimiz (sav), ticaretle dürüstlüğü önemini vurgulayan pek çok hadis-i şerif söylemiştir. Bu hadisler, Müslüman iş insanları için birer yol gösterici niteliğindedir. Hadis-i şeriflerde, hilekarlık, aldatma ve yanıltma gibi davranışların İslâm'da hoş görülmediği açıkça belirtilir. Bu nedenle, ticaretle dürüstlük konusunda Peygamber Efendimizin hadislerini incelemek, konunun daha iyi anlaşılması ve Müslüman iş dünyasında ahlâkî bir bilinç oluşturulması açısından büyük önem taşımaktadır.

*“Taraflar birbirlerinden ayrılmadıkça muhayyerdirler. Doğru söyleyip her şey açık açık dile getirirlerse alışverişleri bereketli olur. Yok yalan söyler, kusurları gizlerlerse alışverişlerin bereketi yok olur gider.”*¹¹²

*“Kazancın en temizi yalan söylemeyen dürüst iş adamlarının elde ettiği kazançtır. Onlar güvenilir kimselerdir; hıyanet etmez, sözlerinde durur, alışverişlerini mükemmel bir şekilde İslâm'ın belirlediği kurallara uygun şekilde yapar, borçlarını geciktirmez, alacakları konusunda ise zorluk çıkarmazlar.”*¹¹³

İslâm, ticareti, tarafların haklarını koruyarak âdil bir alışveriş ortamı oluşturmayı hedefler. Bu amaçla, malın tüm özelliklerinin açıkça belirtilmesi ve her iki tarafın da mal hakkında yeterli bilgiye sahip olması esastır. Aksi halde, belirsizlik ve yanıltıcı durumlar

¹⁰⁹ Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlâkı*, 76.

¹¹⁰ el-İsrâ, 17/35.

¹¹¹ el-Mutaaffîn, 83/2,3.

¹¹² ez-Zebîdî, *et-Tecrîdü's-Sarîh*, “Büyu”, 19,22; Müslim, *Sahih-i Müslim*, “Büyu”, 47.

¹¹³ Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 4/221.

ortaya çıkararak tarafların mağduriyetine yol açabilir.¹¹⁴ İslâm fıkında bu durum, “garar” olarak adlandırılır. Garar, bir sözleşmenin belirsizliği ve bu belirsizliğin bir tarafa haksız kazanç sağlama ihtimalini ifade eder.¹¹⁵ Peygamber Efendimiz garar içeren sözleşmeleri yasaklayarak ticarete dürüstlüğü ve güvenilirliği ön planda tutmuştur. Bu yaklaşım hem alıcıyı hem de satıcıyı koruyarak âdil bir ticaret ortamının oluşmasına katkı sağlar.

Peygamber Efendimizin, “*Her ümmetin bir fitnesi vardır, benim ümmetimin fitnesi mal olacaktır.*”¹¹⁶ hadisi, özellikle ticaretle uğraşan mü’minler için önemli bir uyarıdır. Bu hadis, mal edinmenin ve kullanmanın bir imtihan olduğunu, helal ve haram konusunda bilinçli olmanın gerekliliğini vurgular.¹¹⁷ Özellikle günümüzde, mal edinmenin kolaylaşmasıyla birlikte, helal kazanç yollarından uzaklaşma riski artmıştır. Peygamber Efendimizin “*Bizi aldatan bizden değildir*”¹¹⁸ hadisi ise, bu konuda mü’minlere yol göstericidir. Ticaret hayatında dürüstlükten ayrılmak kötü sonuçlara yol açar. Müslüman tüccarlar, ticaret hayatının her aşamasında bu hadislerin ışığında hareket ederek hem kendi vicdanlarını rahatlatmalı hem de toplumun güvenini kazanmalıdırlar.

1.3.4. Haram Kazançtan Sakınmak

Müslüman bir tüccar için dünya ve âhiret mutluluğu, ticaret hayatını Kur’ân ve Sünnet’in evrensel ilkeleriyle bütünleştirmekle mümkündür. Helal kazanç, adaletli ticaret ve erdemli bir yaşam süreci hem dünyevî bereketin kapılarını açar hem de âhirette Yüce Allah’ın vadettiği mükafatlara ulaşmanın yolunu aydınlatır. Faiz, rüşvet, hile, aldatma ve zulüm gibi haram ve ahlâksız uygulamalardan uzak durmak ise bu sürecin temel taşlarını oluşturur.

İslâm’da haram mal hem dinî hem de ahlâkî açıdan yasaklanmış olan kazanç yollarıyla elde edilen tüm mal varlıklarını ifade eder.¹¹⁹ Bu kapsamda, dinî metinlerde açıkça yasaklanan faiz, kumar, hırsızlık, gasp, fuhuş, içki, domuz eti ve putlara tapınma yoluyla elde edilen kazançlar haram kabul edilir. Benzer şekilde, ihtiyaç duyulmaksızın dilenerek elde edilen gelir de bâtil bir yol olarak değerlendirilir ve haram sayılır.¹²⁰ Bu tür kazançların haram kılınmasının temel nedeni, bireylerin helal yollardan çalışarak geçimlerini sağlamalarının ve toplumda adaletli bir düzenin oluşmasının teşvik edilmesidir. Haram malın elde edilmesi ve kullanılması, toplumun genel ahlâkî yapısını bozar. Bu nedenle İslâm fıkı, mü’minleri haramdan uzak durmaya teşvik etmekle birlikte haram malın elde edilmesi, kullanılması ve temizlenmesi gibi konularda detaylı hükümler ortaya koymuştur.

Kur’ân-ı Kerim, ticaret yoluyla elde edilen servetin insan psikolojisi üzerindeki etkisini ve bu durumun ahlâkî değerlendirmelerini incelikli bir şekilde ele alır. Özellikle bir âyette çok fakat helal olmayan bir servetin, az fakat helal ve temiz olan bir servetle

¹¹⁴ Erman, “İslâm’da Ticaret Ahlâkının Oluşmasında Hadislerin Rolü”, 8.

¹¹⁵ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 196,197.

¹¹⁶ et-Tirmizî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Zühd”, 26.

¹¹⁷ Özaşar vd., *Hadislerle İslâm: hadislerin hadislerle yorumu*, 5/32.

¹¹⁸ Müslim, *Sahih-i Müslim*, “İman”, 164.

¹¹⁹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât*, 1/150.

¹²⁰ Affâne, *İslâm’da Ticaret*, 414,415; Kalkavan, *İslâm Ahlâk Değerlerinin İktisadi Davranışa Olan Etkileri*, 104.

eşitlenemeyeceği vurgulanır.¹²¹ Bu âyet, insanın mal sevgisi ve zenginlik elde etme arzusunun doğal bir eğilimi olduğunu kabul etmekle birlikte bu arzunun ahlâkî sınırlar içerisinde tutulması gerektiğini belirtir.¹²² Âyetin merkezinde yer alan “temiz” ve “pis” kavramları, sadece maddî temizlik ve kirlilik değil aynı zamanda malın kazanılma yöntemini ve bu yöntemin ahlâkî boyutunu da ifade eder. Bu bağlamda, âyet, nicelik yerine niteliğin önemini vurgulayarak, çokluğun değil malın helal ve temiz olmasının gerçek değeri ifade ettiğini ortaya koyar. Dolayısıyla Kur’ân, bireyleri maddî zenginliğin peşinde koşarken ahlâkî değerlerden kopmamaya ve malın sadece bir araç olduğunu unutmamaya davet eder.

Kuran-ı Kerim’de mü’minlere atfedilen en temel özelliklerden biri, sürekli çaba sarf ederek hayırlı işler yapmaktır.¹²³ Yüce Allah, mü’min erkek ve kadınların iyi amellerde bulunup haramlardan uzak durmaları hâlinde kendilerine güzel bir hayat yaşatacağını ve en güzel mükafatlarla ödüllendireceğini vaat etmektedir.¹²⁴ Bu âyet, mü’minleri sürekli gelişime ve üretmeye teşvik eder. Mü’minler, imkânlarını zorlayarak işlerini en iyi şekilde yapmaya çalışırken elde ettikleri başarılarla yetinmeyip daha iyisi için çaba gösterirler. Bu bağlamda mü’minlerin hayat tarzı sürekli öğrenme, gelişme ve üretme üzerine kurulu dinamik bir yapıya sahiptir.

İslâm, bireylerin kendileri ve ailelerinin geçimini sağlamak amacıyla çalışmasını teşvik ederek, iş ve meslek sahibi olmanın önemini vurgulamış ve bu yolla elde edilen kazancın sevap getireceğini belirtmiştir. Toplumlarda farklı şekillerde ortaya çıkan ve ticarî hayatta önemli bir yer tutan kurallar ve kaideler, bu teşvik doğrultusunda şekillenmiştir.¹²⁵ Özellikle kazanç paylaşımını amaçlayan iş birlikleri, belirli anlaşmalar çerçevesinde kurulmuş ve ekonomik hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Toplumların ekonomik gelişim sürecinde karşılaşılan ticarî ve iktisadî değişimler, bu iş birliklerine dair yeni kuralların ve düzenlemelerin getirilmesini zorunlu kılmıştır.

İnsan hayatında, ibadetin ardından en temel ihtiyaçlardan biri olan geçimini sağlamak için çalışmak, İslâm’ın da vurguladığı önemli bir sorumluluktur.¹²⁶ Bu bağlamda ticaret, tarih boyunca insanların temel geçim kaynaklarından biri olmuş ve İslâm’da da teşvik edilen faaliyetler arasında yer almıştır. Peygamber Efendimizin ticaret hayatına verdiği önem, bu konunun İslâm ekonomisindeki yerini belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır.

İslâm’da kazanç, bir geçim kaynağı olmaktan öte, kişinin ahlâkî ve manevî duruşunun bir yansımasıdır. Helal kazanç, İslâm’ın temel ilkelerine uygun olarak, adalet, dürüstlük ve insanlara fayda sağlama prensipleri çerçevesinde elde edilen gelirdir. Bu

¹²¹ el-Mâide, 5/100.

¹²² Celal Yeniçeri, Peygamber ve Sonrasında İslâmın Emeğe Bakışı ve Emek Hayatını Düzenlemesi Hukukî-Ahlâkî- İktisadî- Felsefî Yönleriyle Emek ve Emekçi Hayvanlar (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009), 115.

¹²³ Özaşar vd., Hadislerle İslâm: hadislerin hadislerle yorumu, 5/40.

¹²⁴ en-Nahl, 16/97.

¹²⁵ Murtaza Köse, “Ticaret Hukuku Tarihi Açısından Mudarebe ve Commenda Ortaklıklarının Etkileşimi Hakkında Bir Deneme”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
 Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi
 Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi (İLTED) 17 (2002), 153.

¹²⁶ Çalışkan, “Kur’an’da Ticarî Ahlak Kuralları ve Günümüzdeki Yansımaları”, 31.

bağlamda resmi düzenlemelerin meşru gördüğü her faaliyet, İslâmî açıdan da helal olmayabilir. Zira İslâm, sadece yasal olanı değil aynı zamanda ahlâkî olanı da esas alır.

Bir Müslümanın kazancı, elde ediliş biçiminin el emeğine dayanma ölçüsüne göre değerlendirilir.¹²⁷ Alın teri dökerek, bilgi ve becerilerini kullanarak elde edilen gelir, İslâm'da daha üstün görülür. Bu yaklaşım, sadece ekonomik bir boyutu değil aynı zamanda bireyin kendine olan güvenini artıran, sosyal sorumluluk bilincini güçlendiren ve manevî tatmini sağlayan bir boyut da içerir.

İslâm iktisadî, ahlâk temelli bir hayat biçimini teşvik eder. İslâm, ekonomik faaliyetleri bireysel çıkarların ötesinde, toplumun genel refahını hedefleyen bir perspektifle değerlendirir. Bu dinî çerçevede, ekonomik aktörler sadece kendi kazançlarını değil aynı zamanda toplumun ihtiyaçlarını ve adaletli bir dağılımı göz önünde bulundurmak zorundadırlar. Bu yaklaşım, bireylere sosyal sorumluluklarını hatırlattığından sürdürülebilir bir toplumun inşası için önemli bir temel oluşturmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de haram yollardan elde edilen kazanç ve bu kazancın tüketimi, açık bir şekilde yasaklanmış ve birçok âyette ağır bir günah olarak nitelendirilmiştir. Bu yasak hem bireysel arınmayı hem de toplumsal düzenin korunmasını hedefleyen temel bir ilke olarak ortaya konmuştur. Özellikle haram mala "süht" olarak atfedilen bu kavram, ¹²⁸haksız kazanç, rüşvet ve benzeri yollarla elde edilen her türlü menfaatsiz kazancı kapsamaktadır.¹²⁹ Müfessirlerin ortak görüşü, haram malın ibadetlerin kabulünü engellediği, kazancın bereketini yok ettiği ve insanın ahlâkî değerlerini zedelediği yönündedir.¹³⁰ Nitekim, âyetlerde geçen "süht" kelimesi, genellikle yargıçlara verilen rüşvetle ilişkilendirilerek, haramın toplum düzenini bozduğu ve adaleti zedelediği vurgulanmıştır. Bu bağlamda, İbn Abbâs (ö. 68/687-88) ve Hasan el-Basrî (ö. 110/728) gibi büyük âlimler de haram kazancın büyük bir günah olduğuna ve toplum için ciddi tehditler oluşturduğuna dair görüş birliği içerisindeyler.¹³¹

İslâm hukukunda haram kılınan bazı ticarî faaliyetler, Kur'ân-ı Kerim'de açıkça belirtilmiştir.¹³² Alkol üretimi, tüketimi ve ticareti, kumar, fal ve şans oyunları yoluyla yapılan tüm meslek ve ticaret çeşitleri yasaklanmıştır.¹³³ Benzer şekilde, haksız kazanç elde etmek ve başkasının malına el koymanın günah olduğunu vurgulamaktadır.¹³⁴ Bu âyetlerde ifade edilen yasaklar, İslâm toplumunda adaletin, dürüstlüğün ve helal kazanç ilkesinin korunması amacıyla konulmuştur.

Bu yasakların gerekçeleri arasında, toplumun ahlâkî ve manevî değerlerinin korunması, insan sağlığının zarar görmesinin önlenmesi, sosyal adaletsizliğin ortadan

¹²⁷ Ekrem Erdem, "Helal Kazanç, İnsan Onuru ve Erdemli Toplum İnşası: İlgili Hadisler Üzerinden İktisadî Bir Değerlendirme", Helal ve Etik Araştırmalar Dergisi 4/1 (2022), 15.

¹²⁸ el-Mâide, 5/63.

¹²⁹ Affâne, İslâm'da Ticaret, 413.

¹³⁰ Ebu Abdillâh Kurtubî Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, el-Câmi'li Ahkâmî'l-Kur'ân (Lübnan: Dârü'l-Kutubi'l İlmiyye, 2023), 7/290.

¹³¹ Ebû's-Senâ Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el- Hüseyînî el-Âlûsî, Rûhu'l-Meânî (Dmaşk: Dâru Risâleti'l-Âlemî, 2022), 7/290.

¹³² Kalkavan, İslâm Ahlâk Değerlerinin İktisadî Davranışa Olan Etkileri, 103.

¹³³ el-Mâide, 5/90.

¹³⁴ el-İsrâ, 17/52.

kaldırılması ve ekonomik istikrarın sağlanması sayılabilir. İslâm hukuku, ticarî faaliyetlerin toplumun genel çıkarlarını gözeterek yürütülmesini emretmektedir.

Peygamber Efendimiz (sav), mü'minlerin helal kazanç konusundaki hassasiyetini vurgulayan pek çok hadis-i şerif ile İslâm ahlâkının temelini oluşturmuştur. Nitekim, *"İnsanın yediği şeylerin en güzeli kendi kazancından olandır ve kişinin çocuğu onun kazancındandır"*¹³⁵ buyurarak helal kazancın hem bireysel hem de toplumsal hayattaki önemini belirtmiştir. Benzer şekilde, Zübeyr bin Avvam (ra)'dan rivayet edilen bir hadiste, kişinin kendi emeğiyle geçimini sağlamasının, başkalarından dilenmekten daha hayırlı olduğu¹³⁶ vurgulanmıştır. Abdullah bin Amr (ra)'dan rivayet edilen başka bir hadiste ise bakmakla yükümlü olduğu kişileri ihmal etmenin büyük bir günah olduğu¹³⁷ belirtilmiştir. Bu hadisler, İslâm'da çalışmanın ve helal kazanmanın sadece bir geçim kaynağı değil aynı zamanda ahlâkî bir sorumluluk olduğunu göstermektedir. Peygamber Efendimizin bu öğütleri, günümüzde de geçerliliğini koruyarak, bireylerin ve toplumların refahı için önemli bir rehber niteliğindedir.

Peygamber Efendimizin helal kazanç konusundaki hassasiyeti, sadece genel ilkelerle sınırlı kalmayıp bâriz örneklerle de desteklenmiştir. Kabîsa (ra)'nın rivayet ettiği hadis bu konuda önemli bir delil teşkil etmektedir. Hadiste, maddî bir yükümlülüğü olan Kabîsa'nın Peygamberimize yardım talebinde bulunması üzerine, Efendimizin zekât malının gelmesini beklemesini ve buradan kendisine verilmesini emretmesi dikkat çekicidir.¹³⁸ Bu durum, hem zekâtın nasıl kullanılacağına dair önemli bir örnek teşkil etmekte hem de helal kazanç konusunda mü'minlerin dikkatli olmaları gerektiğini vurgulamaktadır.

Peygamber Efendimiz, Kabîse'ye yaptığı tavsiyede, istemenin sadece üç durumda helal olduğunu belirtmiştir: Maddî bir sorumluluğu olan, felâkete uğrayan ve zengin iken fakir düşen kişiler. Bu üç durumun dışında istemenin haram olduğu gibi, böyle bir yolla elde edilen malın da haram olduğu vurgulanmıştır. Başka hadislerde de haram lokma yemenin cehennem ateşini hak ettiğine dair uyarılar yer almaktadır.¹³⁹

1.4. İslâm Ticaret Ahlâkının Tezahürü: Ahîlik ve Fütüvvet Teşkilatları

Örneği

İslâm medeniyetinin temelindeki ibadetlerin yapılmasının hedeflerinden biri de insanlar arası ahlâkî ve toplumsal düzenlemeleri de oluşturma amacı da güdülmemektedir. Ticaret, bu düzenin vazgeçilmez alanlarından biridir. Çünkü insan hayatının önemli bir kısmı alışveriş, üretim, emek ve tüketimle ilgilidir. Bu alanda ortaya çıkan ahlâkî yozlaşma, tüm toplumu etkileyebileceği gibi, dürüstlük ve hakkaniyetle yürütülen ticarî hayat da toplumsal huzurun ve güvenin temel taşı olacağı sünnetullahın gereğidir.

İslâm tarihinde, ticaretin bu yüksek ahlâkî prensipler doğrultusunda yürütülmesi için kurumsal yapılar ortaya çıkmıştır. Örnek olarak Fütüvvet teşkilatları ve Ahîlik

¹³⁵ en-Nesâî, Sünen-i Nesâî, "Büyu", 1.

¹³⁶ ez-Zebîdî, et-Tecrîdü's-Sarîh, "Zekât", 50.

¹³⁷ Ebû Dâvûd, Sünen Ebî Dâvûd, "Zekât", 45.

¹³⁸ Müslim, Sahih-i Müslim, "Zekât", 36.

¹³⁹ ez-Zebîdî, et-Tecrîdü's-Sarîh, "Menâkıbu'l-Ensâr", 26.

teşkilatları gösterilebilir. Bu kurumlar sadece birer esnaf örgütü değil aynı zamanda İslâm ahlakının, kardeşliğin, yardımlaşmanın ve toplumsal adaletin hayata geçirilmesinde önemli rol oynamış adeta İslâm ticaret ahlakının tecessüm ettikleri teşkilatlardır.

1.4.1. Fütüvvet: Ahlâkî Ricalin Teşkilatı

Fütüvvet, kelime olarak “gençlik, kahramanlık, cömertlik, başkalarını nefesine tercih etmek” anlamlarına¹⁴⁰ gelir. Tasavvuf kaynaklarında, II. (VIII.) yüzyıldan itibaren önde gelen sûfilerin fütüvvet kelimesini tasavvufî bir terim olarak kullanmaya başladıkları kaydedilir.

Terim olarak ise, başlangıçta tasavvufî bir mahiyet taşıırken XIII. yüzyıldan itibaren içtimaî, iktisadî ve siyasî yapılanmaya dönüşen kurum ve yapıyı ifade eder.

Fütüvvet ehli, dünya malına tamah etmeyen, kardeşini kendine tercih eden, güçlüyken affeden, zayıfı koruyan bir karakter inşa etmeyi hedefler.¹⁴¹

Abbasîler döneminde özellikle zenginleşmeye ve dünyevileşmeye karşı bir tepki olarak gelişen fütüvvet hareketleri, zamanla kurumsallaşmış ve ticaret erbabının ahlâkî disiplinle yetişmesini sağlayan bir yapıya dönüşmüştür. Fütüvvetnameler, bu anlayışın yazılı kaynakları olmuş, üyeler arasında uyulması gereken ahlâkî ilkeleri belirlemiştir. Bu metinlerde dürüstlük, adalet, sabır, kanaat, cömertlik gibi erdemler vurgulanır.¹⁴²

1.4.2. Ahîlik: Anadolu'da Bir Medeniyet İnşası

Fütüvvet anlayışı, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu'da Ahîlik adıyla yeni bir teşkilat formuna kavuşmuştur. Ahîlik, hem esnaf ve zanaatkârları bir çatı altında toplayan bir meslek örgütü, hem de onları İslam ahlakı doğrultusunda terbiye eden bir eğitim sistemidir. Ahi Evran¹⁴³(13. yüzyıl), bu teşkilatın kurucusu ve sistemleştircisi olarak kabul edilir.

Ahîlik sisteminde her meslek mensubu hem meslekî beceri hem de ahlâkî olgunlukla donatılırdı. Ustalık makamına gelen bir kişi, sadece zanaatını iyi yapan biri değil; aynı zamanda adil, merhametli, kanaatkâr ve dürüst bir Müslüman olmalıydı. Ahîlikte “eli açık, sofrası açık, kapısı açık; gözü, dili ve beli bağlı” olmak esastı. Bu hem cömertliği hem de nefsin terbiyesini ifade eder.¹⁴⁴

Ahîlik teşkilatı aynı zamanda bir denetim mekanizmasıydı. Malın kalitesinden fiyatına kadar her şey gözetim altındaydı. Haksız kazanç elde eden, müşteriye aldatan bir ahî, cemiyet içinde mahkûm edilir ve gerektiğinde teşkilattan dışlanırdı.¹⁴⁵

¹⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 10/167,168; Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, 210.

¹⁴¹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *İhyâ'u Ulumi'd-Dîn* (Lübnan: Daru Sadır, 2000), 2/216.

¹⁴² Abdülkerim Kuşeyrî, Kuşeyrî Risalesi, çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2014), 443 vd.; Ali b. Muhammed b. Habib Ebû'l Hasen el-Basrî Mâverî, *Edebü'd -Dünyâ Ve'd -Dîn*, çev. Ersan Urcan (İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2018), 681 vd.; Süleyman Uludağ, “Fütüvvet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/259-261.

¹⁴³ Anadolu'da Ahîliğin kurucusu olarak bilinen ve İran'ın Hoy şehrinde doğan Şeyh Nasîrüddin Mahmûd (ö. 1262), sonraları Ahî Evran ismiyle anılmıştır.

¹⁴⁴ Hamdi Kızıler, “Osmanlı Toplumunun Sosyal Dinamiklerinden Ahilik Kurumu”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/2 (19 Nisan 2015), 416.

¹⁴⁵ Kızıler, “Osmanlı Toplumunun Sosyal Dinamiklerinden Ahilik Kurumu”, 419.

Sonuç olarak, günümüz Müslüman toplumlarının karşı karşıya kaldığı ekonomik ve ahlâkî sorunlar dikkate alındığında, Ahîlik ve fütüvvet anlayışlarının yalnızca tarihî birer miras değil aynı zamanda güncel problemlere ışık tutabilecek değerli referanslar olduğu açıktır. Bu iki kadim teşkilat, iş ahlâkı, toplumsal dayanışma, meslekî ehliyet ve ahlâk temelli üretim anlayışı gibi ilkeleriyle, modern dünyanın ihtiyaç duyduğu etik temelli ekonomik düzen arayışına anlamlı katkılar sunabilecek niteliktedir. Bu yönüyle Ahîlik ve fütüvvet, geçmişin birer nostaljisi olmaktan öte günümüzde yeniden değerlendirilmeye muhtaç birer sosyal model olarak öne çıkmaktadır. Tüketim çılgınlığı, yalnızlaşma, acımasız rekabet anlayışı ve maddî çıkarın yegâne başarı ölçütü addedildiği bir çağda, Ahîlik ruhu, insanı temel alan bir etik davettir. İslâm'ın ticarete vazettiği düstur olan "kazancın meşruiyeti, ürünün niteliği, müşterinin mağdur edilmemesi ve kardeşlik bağının korunması" prensibi, Ahîlik tarafından kurumsal bir yapıya kavuşturulmuş; fütüvvet ise bu ilkeyi derinlikli bir manevî terbiyeye dönüştürmüştür. Bu nedenle, günümüz Müslümanları bu değerli mirası yalnızca teorik düzeyde öğrenmekle yetinmeyip, hayata tatbik ederek yeniden yeşertmelidir.¹⁴⁶

Sonuç

İslâm'da helal ve haram kavramları, bireyin dünya ve âhiret hayatındaki sorumluluklarını belirleyen temel ilkelere dir. Her insan, Allah'ın belirlediği sınırlar dahilinde yaşamak ve helal kazanç elde etmek zorundadır. Bu prensipte herhangi bir ayırım söz konusu değildir; zengin veya fakir, güçlü veya zayıf herkes için geçerlidir. Kazancın helal olması kadar bu kazancın helal yollarda harcanması da büyük önem taşır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.), kıyamet günü insanın beş temel soruyla karşı karşıya kalacağını belirtmiştir. Bu sorular; ömrün nasıl geçirildiği, gençliğin nerede harcandığı, malın nereden kazanılıp nereye harcandığı ve bilginin amele dönüştürülüp dönüştürülmediği şeklindedir.¹⁴⁷ Bu hadis, her insanın dünya hayatındaki tüm söylemlerinden sorumlu olduğunu ve bu eylemlerin âhirette karşılığını bulacağını göstermektedir. Dolayısıyla İslâm, bireylere dünya hayatında sorumluluklarının bilincinde olmayı ve âhiret hayatına yönelik hazırlık yapmayı emretmektedir. Helal kazanç ve harcama bu sorumlulukların en temel unsurlarındandır. Helal kazançla elde edilen gelir, toplumun refahına katkıda bulunur ve sosyal adaletin sağlanmasına yardımcı olur. Haram kazanç ise, toplumda huzursuzluğa, adaletsizliğe ve ahlâkî çöküşe neden olabilir. Bireysel olarak helal kazanç, kişinin manevî huzurunu ve mutluluğunu artırır. Helal kazançla elde edilen mal, bereketli olur ve kişiye hayır getirir. Haram kazanç ise, kişiye vicdan azabı verir ve huzursuzluğa sebep olur. İslâm'da helal kazanç yolları geniş bir yelpazede sunulmuştur. Çalışmak, ticaret yapmak, zanaatla uğraşmak, tarım yapmak gibi meşru yollarla kazanç elde etmek helaldir. Ancak, hırsızlık, rüşvet, faiz, kumar gibi haram yollarla kazanç elde etmek kesinlikle yasaktır. Helal kazanç elde etmek için dürüst olmak, âdil olmak, başkalarının hakkına saygı duymak ve helal kazanç ilkelerine uygun davranmak gerekmektedir. Helal kazanç elde etmek kadar, bu kazancı helal yollarda

¹⁴⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 443-449; Mâverîdî, *Edebü'd -Dünyâ Ve'd -Dîn*, 681 vd.; Ziya Kazıcı, "Ahîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988).

¹⁴⁷ Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 4/277.

harcamak da önemlidir. İsrâf etmek, lüks ve gösterişe düşkün olmak, haram yerlerde harcama yapmak gibi davranışlar, helal kazancın bereketini azaltır. Dolayısıyla helal harcama, ihtiyaç sahiplerine yardım etmek, hayır işlerinde bulunmak, aile ve akrabaların geçimini sağlamak gibi meşru alanlarda yapılmalıdır. Ticaret ahlâkı hakkında neticede net olarak şu söylenebilir; günümüz modern döneminde İslâm ahlâkı ihmal edildiğinden bir ticaret ahlâkı krizi ortaya çıkmıştır. Günümüzde kapitalist sistem, kazancı her şeyin önüne koyarken ahlâkî değerleri ikinci plana itmektedir. Reklamla yanıltma, üretimde sahtekârlık, fahiş fiyatlar, israf ve sömürü sistemleri Müslüman toplumları da etkilemektedir. Ancak İslâm, bu gidişata karşı bir duruş önerir: Helal kazancı önceleyen, emeğe saygı duyan, toplumsal adaleti gözetten bir ekonomi.

Bugün Müslümanlar, sadece bireysel ibadetlerde değil ekonomik hayatta da örnek olmalı; Peygamber Efendimizin ticaret ahlâkını yaşatmalıdır. Bu hem dünya saadeti hem de âhiret kurtuluşu için elzemdir.

Ticaret İslâm'ın önerdiği ahlâkla güzelleşir. Ticaret bir kazanç kapısı olduğu kadar bir imtihandır. Paranın ve malın el değiştirdiği bu alanda Allah'ın rızasını gözetten, kul hakkına dikkat eden, güvenilirliği ilke edinen mü'minler, hem topluma huzur verir hem de kendilerine hayırlı bir rızık kapısı açarlar.

İslâm ticaret ahlâkı, birey ile toplum, dünya ile âhiret arasındaki dengeyi gözetten bütüncül bir yaklaşım sunar. Ticari faaliyeti yalnızca ekonomik bir süreç olarak değil aynı zamanda ahlâkî bir sorumluluk olarak ele alması, onu modern ekonomik modellerden ayıran temel unsurlardan biridir. Bu yaklaşım, kazancın meşru yoldan elde edilmesini öncelikli hedef haline getirirken, bireysel menfaat ile toplumsal faydanın da uyum içinde yürütülmesini mümkün kılar. Böylelikle, piyasa düzeninin yalnızca yasal çerçevelerle değil vicdanî ve ahlâkî ilkelerle de şekillendirilmesi hedeflenir. Ticaretin etik boyutunun göz ardı edildiği toplumlarda, sadece ekonomik krizler değil aynı zamanda güven bunalımı, sosyal çözülme ve adalet algısında zayıflama da kaçınılmaz hale gelmektedir. İslâm, bu risklere karşı, ticaretin her aşamasında niyet, meşruiyet ve toplumsal sorumluluğu esas alan bir sistem önerir. Bu yönüyle İslâm ticaret ahlâkı, bireysel erdemle toplumsal düzen arasında kurucu bir köprü vazifesi görür ve ekonomik işleyişi ahlâkî temelde disipline etmeyi amaçlar. Günümüzde yaşanan ekonomik adaletsizliklerin, tüketim merkezli hayat tarzının ve ahlâkî aşınmanın önüne geçilebilmesi için, İslâm'ın önerdiği değer-temelli ticaret anlayışına yeniden dönülmesi elzemdir. Tüketici ile üretici, alıcı ile satıcı arasındaki ilişkilerde adalet, hakkaniyet ve güvenin tesisi, sadece ekonomik düzeni değil, sosyal barışı da doğrudan etkileyen unsurlardır. Bu nedenle İslâm ticaret ahlâkı, günümüz ekonomilerinde sadece teorik değil, aynı zamanda uygulanabilir pratik bir model olarak değerlendirilmeye açıktır.

Kaynakça

- Abdûlbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ânî'l- Kerîm*. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1945.
- Affâne, Hüsameddîn. *Fıkhî ve Ahlâkî Yönleriyle İslâm'da Ticaret*. çev. Servet Bayındır. İstanbul: Polen Yayınları, 1. Basım, 2007.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsned*. 50 Cilt. Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 2001.

- Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdillâhb. Mahmûd el- Hüseyinî el-. *Rûhu'l-Meâni*. 30 Cilt. Dmaşk: Dâru Risâleti'l-Âlemî, 4. Basım, 2022.
- Apaydın, H. Yunus. "Karz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/520-525. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Aslan, Mahsum. *İslam Hukukunda Efdaliyet*. Ankara: İlâhiyat Yayınları, 2023.
- Bahçekapalı, Mehmet - Dağ, Mehmet. *Kur'an-ı Kerim'i Anlamak*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî. *Şuabü'l-İmân*. 14 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 2003.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali. *et-Ta'rîfât*. İstanbul: Hâşimi Yayınevi, 1. Basım, 2022.
- Çağrı, Mustafa. "İnfak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/289-290. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çağrı, Mustafa. "Ticaret (Ticaret Ahlâkı)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/144-147. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çalışkan, Necmettin. "Kur'an'da Ticarî Ahlak Kuralları ve Günümüzdeki Yansımaları" 1/1 (2018), 22-42.
- Dârimî, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. 'Abdurrahman et-Temîmî ed-. *Sünenü'd-Dârimî*. thk. Hüseyin Selîm 'Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Muğnî, 1412.
- Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle ticaret ve iktisat ilmi*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2012.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eşas el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünen Ebî Dâvûd*. 7 Cilt. Mısır: Dârü'r-Risale'ti'l-Âlemiyeye, 1. Basım, 2009.
- Erdem, Ekrem. "Helal Kazanç, İnsan Onuru ve Erdemli Toplum İnşası: İlgili Hadisler Üzerinden İktisadi Bir Değerlendirme". *Helal ve Etik Araştırmalar Dergisi* 4/1 (2022), 1-17.
- Erman, Uğur. "İslâm'da Ticaret Ahlâkının Oluşmasında Hadislerin Rolü" 5/4 (2019), 719-730.
- Feyizli, Hasan Tahsin. *Kur'an'da Ahlâk-Hukuk İlişkisi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1. Basım, 2020.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâ'u Ulumi'd-Dîn*. 5 Cilt. Lübnan: Daru Sadır, 1. Basım, 2000.
- Güneş, Cengiz. "Kur'an'da Ticaretin Uhrevî Boyutu". *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2019), 101-124.
- Haznevî, Muhammed Mutâ'. *el-Lü'lü'l-Ferîd*. Haseke: Merkezü'l-İlmi ve'l-İrfân, 1. Basım, 2015.
- Hin, Mustafa el- vd. *el-Fikhü'l-Menhecî*. 3 Cilt. Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 2020.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *İslâm Hukuk Felsefesi: Gaye problemi = Mekâsıdu's-Şer'i'ati'l-İslâmiyye*. çev. Vecdi Akyüz - Mehmet Erdoğan. İstanbul: Rağbet, 4. Basım, 2013.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen-i İbn Mâce*. 5 Cilt. Beyrut: Darü'l- Mârifet, 6. Basım, 2012.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. 10 Cilt. Lübnan: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Kalkavan, Hakan. *Ahlak ve İktisat Temelinde İslâm Ahlak Değerlerinin İktisadi Davranışa Olan Etkileri*. Ankara: Gazi Kitap Evi Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Karadoğan, Sercan. "Ahlak Temelli Ekonomi: İslam Ahlak Ekonomisinin Kuramsal Temelleri ve Bileşenleri". *Maruf İktisat İslâm İktisadi Araştırmaları Dergisi* 8 (31 Aralık 2024), 4-22.
- Karagöz, İsmail vd. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 7. Basım, 2017.
- Karakoç, Sezai. *İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü*. İstanbul: Diriliş Yayınları, 16. Basım, 2017.
- Kazıcı, Ziya. "Ahîlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/540-542. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Kızılar, Hamdi. "Osmanlı Toplumunun Sosyal Dinamiklerinden Ahilik Kurumu". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/2 (19 Nisan 2015), 408-423.
- Köse, Murtaza. "Ticaret Hukuku Tarihi Açısından Mudarebe ve Commenda Ortaklıklarının Etkileşimi Hakkında Bir Deneme". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (İLTED)* 17 (2002), 151-177.
- Köse, Saffet. *İslâm İş ve Ticaret Ahlâkı*. İstanbul: İGİAD Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Kurtubî, Ebu Abdillah, Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'ân*. 21 Cilt. Lübnan: Dârü'l-Kutubi'l İlmiyye, 5. Basım, 2023.

- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Kuşeyrî Risalesi*. çev. Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand Yayınları, 11. Basım, 2014.
- Marx, Karl. *Kapital*. çev. Alaatin Bilgi. 3 Cilt. Ankara: Sol Yayınları, 2014.
- Mâverdî, Ali b. Muhammed b. Habib Ebû'l Hasen el- Basrî. *Edebü'd -Dünyâ Ve'd -Dîn*. çev. Ersan Urcan. İstanbul: İlk Harf Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Müslim, Ebu'l Huseyn Müslim b. el- Kuşeyrî. *Sahih-i Müslim*. Lübnan: Darü'l- Mârifet, 18. Basım, 2010.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-. *Sünen-i Nesâî*. Riyad: Darü'l-Hadâreti, 2. Basım, 2015.
- Özaşar, Mehmet Emin vd. *Hadislerle İslâm: hadislerin hadislerle yorumu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1. baskı., 2014.
- Özdemir, Ahmet. "Karz Akdinin Mahiyeti ve Faizli İşlemleri Önleme Fonksiyonu". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 12/1 (2012), 125-145.
- Özkavukcu, Şaban. *Kur'an-ı Kerim Işığında Ticaret Ahlakı*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1. Basım, 2021.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. *El-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*. 2 Cilt. Pakistan: Darü'l- Maârifet, 2011.
- Sallâbî, Ali Muhammed. *İslâm Tarihi Asrı Saadet Dönemi : Siyer-i Nebi*. çev. Mustafa Kasadar vd. 2 Cilt. İstanbul: Ravza Yayınları, 2017.
- Sarıçam, İbrahim. *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 3. baskı., 2004.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-. *Kitabû'l-Kesb*. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmî, 1. Basım, 1997.
- Tabbâra, Afif Abdülfetâh. *Rûhu'd -Dini'l İslâmî*. Lübnan: Darü'l-İlm li'l-Melayin, 1977.
- Taşer, Seyit. "Ticaret Ahlakı -Tarihsel Bir İnceleme-Konya Örneği". *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/2 (2019), 406-418.
- Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-. *el-Câmiu's-Sahîh*. Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.
- Uludağ, Süleyman. "Fütüvvet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/259-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Wensinck, el-Mu'cemü'l Müfehres Li Elfâzı'l Hadisi'n-Nebevî (Concordance). 8 Cilt. Lahey: Brill, 1936.
- Yeniçeri, Celal. *Peygamber ve Sonrasında İslâmın Emeğe Bakışı ve Emek Hayatını Düzenlemesi Hukukî- Ahlâkî- İktisadî- Felsefî Yönleriyle Emek ve Emekçi Hayvanlar*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 1. Basım, 2009.
- Yüksek, Ali - Coraeva, Camilahon. "İslâm Ticaret Hukukunda Temel Ahlâkî Ölçütler". *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 30 (2021), 7-22.
- Zebîdî, Zeynüddîn Ahmed B. Ahmed B. Abdillatîf ez-. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*. çev. Ahmed Naim - Kâmil Miras. 8 Cilt. Lübnan; Beyrut: Daru İbn Kesir, 15. Basım, 2019.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühü*. 11 Cilt. Dimaşk: Daru'l-Fikr, 9. Basım, 2006.